

Cît despre Kekavmenos, pe care l'am analizat mai sus, el nu conține niște date in destul de lămurite pentru a fi întrebuițat cu folos.

VI

DOCUMENTELE.

Cum se face însă de Romîni nu sunt pomeniți cel puțin in documentele care se rapoartă la Transilvania înainte de veacul al XIII-lea? La această întrebare pusă de protivnicii stăruinții Romînilor in Dacia, vom raspunde printr'o alta. Se află oare multe documente asupra Transilvaniei inaintea acestui veac? Cel mai vechiu este din 1165 și chiar al 5-lea din șirul lor conține o dovadă invederată despre aflarea poporului nostru in Transilvania.

Acest document este din anul 1197 și pornește de la regele Emerich, care dăruiește o stăpînire bisericii sf. Martin de Orod; documentul arată intre altele și hotarele acelei posesiuni in modul următor: „are deci de margine in partea meridională *Fequetfee*; de aici merge pe drumul cel mare la *Hegesholmu*“¹⁾. Acest cuvînt de pe urmă conține dovada de care e vorba. El este alcătuit din două părți: cea d'întăiu ungurească: *Heges*, de la *Hegy*, munte, deal; a doua romînă, *holmu*—deal, formă dublă aspirată din *culme*, de la latinescul *culmen*, deal²⁾.

1) *Teutsch und Firnhaber* Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, Wien 1857, p: 6: „in meridionali parte habent metam super *Fequetee*, deinde protenditur per magnam viam ad *Hegesholmu*“.

2) Sunt mai multe localități cu acest nume in România: *Holmu* sat in jud. Romanului, com. Vovrieștii; *Holmu* sat in jud. Iași, com. Hoiseștii; *Holmu* in jud. Vaslui, com. Drăgușești, (vezi *Frunzescu* dicționar topografic al României, București 1872). In Transilvania aflăm satele: *Crihalma*, *Cohalmu*. Romîni din Transilvania au cuvîntul *hîlmu*, rădicătură, movilă. Compară *lat.* *culmen. ital.*

Ungurii, auzind pe Romîniîi aceluî timp numind aceluî deal *holmu*, nu înţeleseseră ce înşamnă cuvântul şi, luindu'î drept nume propriu, i aninară apelativul *Heges* formînd numele *Hegesholmu* adică *dealul holmului*, ceea ce în ungureşte ar alcătui o tautologie. O altă împrejurare care întăreşte românismul cuvântului este finala *u*, care nu este de cît articolul românesc postpus, prescurtat din *ul* în *u*, după cum aceasta se obicinueşte adese-ori chiar astăzi, cînd se zice *omu* în loc de *omul*, *calu* în loc de *calul*.

Nu trebuie să ne mirăm că de şi unele din cele mai vechi documente a le Transilvaniei, conţin delimitări de moşii, ¹⁾ deci numiri geografice, acele de obîrşie românească să fie aşa de rari. Ungurii au pus în toate timpurile în lucrare maghiarizarea a tot ce-i incunjoară. Ei dau deci tuturor locurilor, apelor sau dealurilor numiri ungureşti. Aşa găsim mai tirziu chiar o sumă de documente în care se pomenesc sate, ce se zic a fi româneşti, sub denumiri ungureşti, şi nu este de admis că ele să nu fi avut pe lingă numele lor oficial ma-

colmo, *milan. colma, sp. culmbre. port. cume. vsl. hulm pol. chelm.* Ungurii deci au împrumutat de la Romîniîi cuvântul lor *halom*, movilă de hotar. În limba romînă acest cuvînt se ţine de o întreagă familie, pe cînd în ungureşte el este cu totul îsolat. În această limbă nu există nici un cuvînt cu formă şi înţeles analog, în cît să lese a presupune că ar fi de origină maghiară. Este numai cuvîntul *holmi* care înşamnă *cîte ce-va*. Dar chiar cînd s'ar admite că românescul *holmu* vine de la ungurescul *halom* încă dovada pe care voim s'o deducem din *hegesholmu* n'ar fi întru nimic atinsă, întru cît acest nume conţine forma românească a cuvîntului, *Hegesholmu*, cu articolul postpus şi nu aceea ungurească, *hegeshalom*, care cu toate acestea ar fi fost mult mai firească într'un document unguresc. Comp. Fekete holmu în *Fejer* V, 2, p. 164, anno 1274 şi VII, 4 p. 136 unde Fejer explică acest cuvînt pe ungureşte prin Fekete *halom*. Până acuma această dovadă nu fusese băgată în samă. Se credea că cea d'întăiu amintire a Romînîilor s'ar fi aflînd într'un document din 1222. Vezi mai jos.

¹⁾ D. e. *Teutsch und Firnhaber*, Nr. X p. 8 anno 1211, Nr. XV, p. 13. a 1219.

ghiar și unul național al poporului carele locuia, dar care nu este amintit în document. Ast-fel un act din 1360 pomeneste despre ; „villas *olachales*, Zalatina, Harpatokfalva, Kapacsfalva, Drzefalva, HERNERSHAZA et Sugatugfalva“ și un altul din 1387 amintește : „*possessiones nostras valachales*, Kerepecs, Lafalva, Sztanfalva, Zavidfalva, Kathonega, Ardanhaza, Medencze, Draga-Bartfalva et Sandorfalva ¹⁾). Numai vr'o două din aceste nume trădau originea lor slavonă sau română precum Zalatina sau Kapacsfalva ; toate cele-l'alte apar ca necunoscute, investmîtate în haina cea ungurească. De aceea spre exemplu găsim în unul din aceste vechi documente asupra Transilvaniei pomenită cîmpia *Kereztés* sub acest nume unguresc și nu sub acel de *Pratul lui Traian* pe care îl purta încă de la colonizarea Daciei și sub care este și astăzi cunoscută la Romîni ²⁾). În genere în toată colecția lui Teutsch și Firnhaber în care se cuprind 230 de documente și mai multe sute de numiri geografice, cu greu se vor găsi 30 de numiri de obîrșie romînă. Acest nume *Hegesholmu* a scăpat ca prin minune de potopul numirilor maghiare ce s'au revărsat asupra Transilvaniei, și au păstrat până în zilele noastre una din dovezile cele mai învederate despre existența Romînilor în această țară la venirea Ungurilor ; căci aceștia cît-va timp după ce cucerise Transilvania, numesc cu un nume românesc un deal, care nume fără indoială că a trebuit să'l primească cu mulți ani mai înainte, de la un popor așezat în împrejurimi.

Romîni sunt pomeniți chiar sub numele de *Valachi* pentru întâia oară în un document din 1222 și anume ca lo-

¹⁾ Cel întâiu 1360 conținut în *Fejer*, Codex diplomaticus regni Hungariae, IX, 3, p. 159 ; cel al doilea 1387 în *Duliscovitz*, citat de *Piř* *Abstammung der Rumaenen*, p. 148 nota 29.

²⁾ *Teutsch und Firnhaber* p. 2. *Trauenfeld* Geographischer Lexicon Siebenbürgens, Wien 1839. s. v. *Kereztés*. Vezi și mai jos, Cap. VII, Toponimia.

cuind partea sudică a țării, din jos de țara Bărsei, in munți, lucru de care pare a se mira Rösler, dar care nu este de cît prea firesc intru cît Romîinii locuiau partea muntoasă a țării, după cum am arătat'o până aici și vom avea prilejul s'o mai dovedim încă și in paginile ce urmează.

Se crede a se fi descoperit o dovadă invederată despre lipsa de poporație indigenă in Transilvania, la venirea Ungurilor, intr'un document din 1211 prin care regele Andreiu II dă cavalerilor Teutoni țara Bărsei, pe care o numește „deșartă și nelocuită“ ¹⁾. Protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia, care pun in lucrare o critică din cele mai migăioase, indată ce este vorba de un text contrar teoriei lor, par a uita până și principiile criticei celei mai elementare și cu prilejul acestui document, după cum i-am văzut procedînd in tot-dea-una unde află vre-un loc ce se potrivește cu ținta ce urmăresc. Era cu toate aceste prea ușor de a se convinge că acest loc din documentul citat, nu putea fi luat după cuvânt. Intr'adevăr actul papei Honorius întăritor donațiunei, de și reproduce această calificare a pământului de „deșert și nelocuit“, adaugă cite-va rînduri mai jos că: „*oamenii care ar locui pământul in momentul donațiunii să fie scutiți de ori-ce sarcini*“. Aceiași contrazicere este conținută in alte două documente aproape contimporane și care se referă la aceiași dăruire ²⁾. Toate aceste documente dovedesc fără nici o in-doiială că țara Bărsei era locuită atunci cînd a fost dată și anume de o poporație alta de cît cavalerii.

¹⁾ *Teutsch und Firnhaber*, p. 9: „*terram Borza nomine—licet desertam et inhabitatam.*“

²⁾ *Teutsch und Firnhaber*, Nr. XIX, p. 20, anno 1222: „*quandam terram nomine Burszam tunc desertam et inhabitatam—ad hoc homines qui terram ipsam inhabitabant quando dicta donatio facta fuit vobis*“. Nr. XIV, p. 11, anno 1213: „*terra Borza vacua et inhabitatam—universis ejusdem terrae incolis, presentibus et futuris*“. Nr. XIV, p. 12, a. 1218: „*terram de Burza vacuum et inhabitatam—decimas ipsius terrae ab eis incolis tam futuris quam presentibus exsolvendas*“.

Este deci invederat că țara concedată cavalerilor Teutoni era departe de a fi fost lipsită de populație. In afară de aceste să vădește din documente contimporane că inconjurimile ei erau locuite și anume tocmai de Valachi. Ast-fel un document din acelaș an cu confirmarea papei Honorius, vorbind despre drepturile incuviințate cavalerilor Teutoni, spune că li s'au concedat a nu plăti nici o dare cînd vor trece prin pămînturile Secuilor sau *ale Valachilor* ¹⁾. Actul de întărire al papei Honorius vorbește despre o altă moșie *Cuteburc* adaosă de Andreiu către donația anterioară a țerei Bărsei și dă acestei moșii ca margine *țara Valachilor*, care era deci un ținut bine determinat ²⁾.

Prin urmare chiar alătura cu țara Bărsei, se intindea de o parte ținutul Secuilor, de alta acel al Valachilor. Fiind că documentele constitutive ale donației vorbesc de o populație de baștină a țerei Bărsei in momentul chiar cînd a fost dăruită, această populație nu putea fi de cît romînă sau secuiă, asemenea aceleia care locuia in ținuturile mărginașe. Trebuie deci mai mult de cît bună vroință pentru a găsi in acest document ceea ce Rösler și D. Hunfalvy cred a fi descoperit, o dovadă că țara concedată cavalerilor Teutoni era pustie, pentru a putea aduce acolo pe Unguri și pe Nemți inaintea Romînilor.

Noi credem din potrivă că vom putea stabili cu ajutorul documentelor și a celor lalte isvoare studiate până aici că Dacia, departe de a fi deșartă de oameni, bine înțeles de o-bărșie romînă, număra o populație indestul de insemnată de această rasă, care locuia de ambele părți a le Carpaților, in-

¹⁾ *Teutsch und Firnhaber*, Nr. XVIII p. 18, a. 1222: „Item concessimus quod nullum tributum debeant persolvere, nec populi eorum, cum transierint per *terram Siculorum aut per terram Blacorum*“.

²⁾ Id Nr. XIX, p. 20, a. 1222: „Cuteburc—que procedit usque *ad terminos Blacorum*“.

cepënd de la Porțile de fer, de a lungul Valachiei și a unei părți din Moldova, până prin actualul ținut al Bacăului, precum și în centrul Transilvaniei.

Documentele analizate mai sus vorbeau de Valachi cari ar fi locuit un ținut din regiunea Brașovului, în megieșie cu țara Bărsei. O altă regiune locuită de Români se întindea către cea laltă parte a Transilvaniei, pe lângă Sibiu, unde se așezase cei d'întâi coloniști germani și cărora regele Andreiu II reînnoște în 1224 privilegiile încuvințate de către naintașii săi cînd zișii Germani veniră să locuiască Transilvania¹⁾. Documentul de care este vorba poartă numele de *Andream* și conține între altele voia dată de rege coloniștilor de a întrebuița spre folosul lor pădurea Blachilor și a Cumnilor împreună cu acei Blachi și Cumani²⁾. Nu este cu puțință de a determina astăzi într'un chip lămurit pe unde se întinde numita pădure. D-l *Teutsch* o așază lângă Olt; d-l *Hunfalvy* în partea Sibiului³⁾. De samă este însă împrejurarerea că această pădure a Valachilor era așezată în o cu totul altă regiune de cît districtul Valachilor pomenit în documentul din 1222, de unde se adeverește existența Românilor într'o altă parte a Transilvaniei.

O a treia pomenire a Valachilor, tot în regiunea Sibiului ne a fost păstrată într'un document din 1223. Același rege anume Andreiu dăruește mănăstirei *Kirch* o bucată de pământ pe care o ia de la Români⁴⁾. D-l *Hunfalvy* care nu

1) Asupra acestor două colonizări germane deosebite ale Transilvaniei, vezi *Teutsch*, *Geschichte der siebenbürger Sachsen*, Leipzig 1874, I, p. 14—16.

2) *Teutsch und Firnhaber*, Nr. XXVIII, p. 30, a. 1224: „silvam *Blacorum* et *Bissenorum* cum aquis usus comunes exercendo cum praedictis *Blacis* et *Bissenis* eisdem contulimus“.

3) *Teutsch*, *Geschichte der sieb. Sachsen*, I p. 30; *Hunfalvy*, *Ansprüche*, p. 85.

4) *Teutsch und Firnhaber*, Nr. XXIII, p. 24 a. 1223: „Monasterio de *Kirch*—confirmamus in praesenti privilegio terram quam primo

poate tăgădui acest fapt, observă că Valachii aceștia nu se așezase acolo de cât vremelnic (*zeitweilig*). Pe ce 'și întemeiază părerea sa, uită însă a ne spune. Nouă ni se pare din contra că dacă regele ie de la Valachi o bucată de păpământ pentru a inzestra mănăstirea amintită, aceasta dovedește pe deplin că Valachii trebuiau să o posede mai înainte, și deci erau așezați pe ea. In 1252, după năvălirea Tătariilor întimplată in 1241, acești Valachi care locuiau teritoriul mănăstirei Kirch sunt pomeniți din nou; regele Bela IV dăruește unui Secuiu moșia *Szek* care era cuprinsă între Sașii din Barasu, Secuiei din Sepsi, și Valachii din Kirch ¹⁾. D-l *Hunfalvy*, uitînd că a întîlnit pe acești Valachi încă in anul 1223 in acelaș loc gîndește că „poate acești Valachi s'au stabilit aici după năvălire.“

Un document din 1247 ne va arăta încă alte teritorii locuite de Romîni la inceputul veacului al XIII-lea, teritorii așezate pe la ureaua meridională a Carpaților din partea Valachiei. Regele Bela IV pentru a apăra țara lui de reîntorcerea năvălirii mongole, care puse în o cumpănă așa de grea statul unguresc, vroește să așeze pe marginile Transilvaniei din spre Muntenia pe cavalerii Sfintului Ioan din Ierusalim. Prin actul său de donație el dispune in favoarea lor de țara Severinului și de cele doue Knezate a lui Ioan și a lui Farcaș care se aflau acolo, până la riul Olt, necuprinzînd însă in această donație țara Voivodului Valach Linoy (sau Lyrtyoy), pe care o lasă Valachilor precum o avuse și până acuma. Dincolo de Olt el concedează cavalerilor toată Cumania, scoțînd earăși afară țara voevodului Valach Seneslau pe care earăși spune că o lasă Valachilor precum o stăpânise și

eidem monasterio contuleramus, *exemptam de Blaccis*.” D-l *Pič*, *Abstammung*, p. 164, rapoartă locul „*exemptam de Blaccis*“ la scutirea de dreptul romin. (?)

¹⁾ *Teutsch und Firnhaber* Nr. LXVIII, p. 70 a. 1252: „*terram zek, inter terras Olachorum de Kircz, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus existentem*“.

mai înainte ¹⁾. Românii deci posedau pe coasta meridională a Carpaților mai multe principate, care corespund tocmai cu așezările lor pe partea nordică a acestor munți și anume acei de dincolo de Olt cu Românii Transilvaniei din regiunea Sibiului acei din Valachia mare cu frații lor de peste munți din regiunea Brașovului. Găsim deci ambele laturi ale Carpaților locuite de Români.

Dacă urmărim cercetările, mai dăm peste Români ce ar locui tot într'acel timp partea cea mai răsăriteană a lanțului carpatin, acolo unde acești munți întorcându-se deodată către nord încep a alcătui marginea despărțitoare a Transilvaniei de Moldova. O bulă papală din 1234 pomenește existența Valachilor în episcopatul Cumanilor. Papa spune în ea că ar fi aflat că în zisul episcopat ar locui niște popoare ce se numesc Valachi, care de și s'ar considera de creștini, nu primesc sfintele taine de la Episcopul Cumanilor, ci de la niște pseudoepiscopi ce se țin de ritul grecesc, și atrag chiar la religia lor pe Unguri, Sași și alți ortodocși ²⁾. Este învederat că aici este vorba de o masă mai mare de Valachi, de vreme ce ei au episcopii lor și sunt în stare chiar să atragă la ritul lor elemente străine.

¹⁾ *Fejer* IV, I, p. 447: „damus et conferimus illi et per eum dictas domui totam terram de Zewrino cum alpibus, ad ipsam pertinentibus pariter cum kenezatibus Ioani et Farcasii usque ad fluvium Oltae, *excepta terra Kenezatus Lyrtioy (Pr. Lynioy) voivodae, quam Olachis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.*—Ad haec contulimus praeceptorī ante dicto—a fluvio Oltae et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra Zewrino superius sunt expressae, *excepta terra Szeneslai voivodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.*“

²⁾ *Fejer* III, 2, p. 350: „In Cumanorum episcopatu sicut accepimus quidam populi qui *Valachi* vocantur existunt, qui etsi censeantur Christiani, Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili patre nostro, episcopo Cumanorum, sed a quibusdam pseudoepiscopis, graecorum ritu tenentibus universa recipiunt sacramenta,

Episcopatul Cumanilor era același care mai din vechi se numea al Milcovului, așazat pe părăul cu acelaș nume, între ținuturile Putnei și al Rimnicului. Așupra acestei episcopii al Milcovului avem un document din 1096, in care Laurentius, episcopul ei, cere ajutor de la Secui pentru a repara biserica cea intemeată de străbunii lor și care acuma era ruinată. ¹⁾ Pe la 1228 Robertus Strigoniensis arhiepiscopul Ungariei institue in această episcopie un scaun menit cu deosebire pentru intoarcerea Cumanilor la creștinismu și schimbă numele acestei episcopii din cea a Milcovului in cea a Cumanilor. Secuii, intemeitorii ei, se supără pentru această schimbare a titlului bisericeii lor și sunt muștrați de noul episcop Teodoric, cu următoarele cuvinte: „Ce vă supără schimbarea numelui, cînd episcopatul rămăne cu aceeași rațiune și virtute cătră națiunea voastră? Au in biserica lui Christos nu s'au împăcat să pască alătura lupul și cu mielul; pentru ce oare nu și Secuiul cu Cumanul și Valachul?“ ²⁾ Din a-

nonulli de regno Ungariae tam Ungari quam Teutonici et alii orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis, quasi populus unus factus cum eisdem Valachis, eo contempto, praeimissa recipiunt sacramenta.“ Comp. *Pič*, Abstammung p. 114 nota 26.

¹⁾ *Hasdeu* Arhiva istorică I, 1, p. 59. (reprodus după *Benkő*, *Milcovia*): „Laurentius in die nomine Ecclesiae—Milcoviensis minister, presbyteris Siculorum de Kecsd, Orbou et Scepus—salutem in omnium Salvatore. Sicut fraternitatibus vestris—traditum fuerat a domino Michaele, bonae recordationis praedecessore nostro et sedis huius vero restitutore usque hodie in finem non perductum, qualiter collecta undique . . . in aedificationem sedis et sanctae ecclesiae . . . universum populum hortarentur meminisse hanc . . . ecclesiam prisco tempore, cuius memoriam rerum alterationes prope deleverunt, pro se cum pro suis antiquis parentibus fundatamet duris temporibus conservatam etc.—dominae incarnationie MXCVI.“

²⁾ *Deutsch und Firnhaber*, No. XIII, p. 45, a. 1228: „Quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne in ecclesia Christi lupum et agnum una pasci convenit. Quidni etiam Siculum cum Cumano Olachoque?“ Comp. *Katona*, *Hist. Crit.* . V, p. 526.

Toate aceste dispozițiuni pe care regii le iau în privirea Valachilor dovedesc într'un chip neîndoelnic că acest popor era privit ca supus de-a-dreptul către autoritatea regală, cât timp el locuia ținuturile sale particulare. Dacă din contra își strămuta așezările sale pe pământurile nobililor sau ale bisericilor, el devenea, după dreptul feudal, care predomină în acel timp în Ungaria ca și în apusul Europei, supus proprietarilor moșiilor pe care se stabilea; începea a plăti acestora dăjdiile feudale fiind scutit de acele către fisc. Regele însă avea interes ca Valachii care s'ar afla pe pământurile nobililor sau ale altor proprietari să fie întruniți pe domeniul său regal, unde ei ar păstra ca și în ținuturile lor particulare caracterul de supuși regești. Dacă acești Valachi ce s'ar afla pe pământurile nobililor n'ar fi fost de mai înainte supuși ai regelui, ce drept ar fi avut acesta a ordona ca ei să fie adunați pe domeniul său și încă cu întrebuițarea puterii în caz de opunere ?

Dacă însă documentul adus de d. *Hunfalvy* nu dovedește nimic în contra afării Românilor în Transilvania, un altul, care tocmai a fost lăsat la o parte de publicistul ungar, arată dinpotrivă că Românii erau foarte numeroși chiar în acel timp în vechea Dacie centrală.

În anul 1260 Otocar regele Boemiei îndreaptă către papa o scrisoare care îi spune că în armatele lui Bela și Stefan V regii Ungariei, pe care le au combătut, se aflau numeroase trupe de Cumani, Unguri, Slavoni, Secui și *Valachi* ¹⁾.

Eată cum înțelege d-l *Hunfalvy* să scrie istoria ! Cu aju-

valeant commorari, ab omnique exactione, seu collecta regali scilicet quinquagesima, decima seu quacunque alia, iidem Olaci extorres habeantur penitus et immunes“.

¹⁾ *Fejer* IV, 3, p. 15: „quod adversus innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzeninorum et Ismaelitarum—gessimus“.

torul unor interpretări ca acele pe care le-am însemnat în mai multe rânduri și mai punând la dos documente importante, D-sa ajunge la prea poetica incheiere că Românii ar apărea până la această epocă în Transilvania „ca niște nou-rași pe un cer azuriu“. ¹⁾)

Aceste sunt însă documentele cunoscute, a căror analiză trebuia numai cât din nou întreprinsă, întru cât ele n'au fost nici odată studiate în mod obiectiv, pentru a scoate din ele cele ce conțin asupra Romînilor. Apoi ele nu a fost puse în legătură unele cu altele ci a fost tot deauna amintite în chip despărțit, în cât se înțelege că perdeau ast-feliu cea mai mare parte din puterea lor doveditoare. Există încă o amintire basată pe documente *autentice*, asupra căreia au atras luarea aminte, după cât știm pentru prima oară d-l Hasdeu, cel mai adînc cunoscător al izvoarelor istoriei romîne, care este estrasă din un manuscript al bibliotecii museului din Pesta; aceasta sună ast-fel: „Fiii acestui Urcund, *Negrilă* și Radomir, se zic a fi fost strebunii familiei Tomay-aga, *Valachi nobili* din Bărsa. Spre a cărui dovadă autentică aducem extractul protocolar al comitatului Maramureșului care spune: că coboritorii familiei Tomay-aga, produc în anul 1763 înaintea judecătoriei firești a comitatului recunoașterea lui Kenderes de Malomvize comitele aceluiaș comitat din 1445 în care Petru, *Mandra*, Han, Kosyta, *Sandrinus*, Nicolau Pap și Nicolau de Viso dovedesc că primii lor părinți numiți *Negrilă* și Radomir *dobândise încă de la Sf. Ștefan numirea în knezatul Vizăului*“. ²⁾) Că este vorba de Romîni se vede afară de anumita

¹⁾ Ansprüche p. 85.

²⁾ *Simonchich*, Noctium Marmaticarum vigiliae, Ms. 274 in quart lat. in Bibliotheca Museului, din Pesta, p. 19: „Hujus Urcund filii *Negrile* et Radomer dicuntur esse progenitores familiae Tomay-aga, Nobiles Valachi in Borsă. In cujus probam authenticam adducimus protocolarem Comitatus Marmaros extractum qui sic est: Familiae Thomay-aga successores producant anno 1763 coram le-

arătare a familiei ca *valachă* încă și din numele unuia din strebunii ei, *Negrilă*, cu sufixul românesc *ilă*. Știrea apoi este scoasă din niște documente judecătorești, cele mai sigure izvoare, și anume se constată din extratul protocolar din 1763 că strănepoții acelor *Negrilă* și *Radomir* înfățișase înaintea Tribunalului o diplomă din 1445 în care se spunea că antecesorii lui *Petru*, *Mîndru* etc, anume acei *Negrilă* și *Radomir* fusese dăruiți cu knezatul *Vizăului* de către regele *Ștefan cel sfînt* al Ungariei, deci între anii 997—1038. Eată deci *Romîni* tocmai în *Maramureș*, în părțile cele mai nordice a le *Daciei* încă de prin veacul al *X-lea*, și cum sunt ei înfățișați? Ca niște judecători de sate care se bucurau până la un punct de prerogative nobiliare, după cum vom vedea mai la vale.

Singură această arătare ar fi de ajuns pentru a resturna întreaga teorie a lui *Sulzer*, *Rösler*, *Hunfalvy*; dar ei nu fac nici o amintire, despre dînsa, sau că nu o cunoșteau, sau că ne avînd interes a o scoate la lumină, mai ales că este peste putință de resturnat sau de interpretat, au trecut-o sub tăcere, cum a făcut cu atîtea alte dovezi.

Noi credem că din documentele analizate până aici reiesă că *Romîni* locuiau în munții *Carpați* și în văile lor cele mai apropiate, atît pe laturea nordică cît și pe cea sudică; că ei sunt pomeniți ca fiind respîndiți pe tot incunjurul meridional și răsăritean al *Transilvaniei*, și cu toate că numărul lor nu poate fi determinat, posedăm o indicare prețioasă că trebuie să fi fost însemnat în împrejurarea că ei al-

gitimario comitatus foro Nobilitatis recognitionem Kenderes de Malomvize comitis comitatus ejusdem de anno 1445 in qua Petrus, Mandra, Han, Koszta, Sandrinus, Nicolaus de Pap et Nicolaus de Viso specificatur, quod ipsorum primis parentibus *Negrille* et *Radomer* vocatis *collatio adhuc a St. Stephano facta sit*, pro fidelibus servitiis, in Kenezatu de Viso," Apud *Hasdeu Istoria critică* Ed. II București, 1874, p. 123, nota 17.

cătuiau o parte de samă a armatelor ungurești. Cît despre timpul de cînd ei ocupau aceste locuri este prea firesc lucru a nu intîlni nici o pomenire intru cît erau băștinași ai acestor țeri. Despre Unguri, Sași și Secui avem arătări mai mult sau mai puțin precise asupra timpului cînd ei veniră să locuiască în aceste regiuni; despre Romîni nimic! căci ei n'au venit de nicăeri; ei erau de loc de aici, peste ei au venit celelalte popoare. De aceea chiar la la primele științi rămase asupra țărilor noastre îi și găsim pomeniți; așa pe timpul lui Sf. Stefan. Eată-ne deci departe de „nourașii“ d-lui *Hunfalvy* și această indepărtare va crește și mai mult cînd vom studia acuma starea socială și politică a poporului român, pe care d-lui *Hunfalvy* 'i place a și-o inchipui ca aceea a unor nomazi.

Am arătat și mai sus că nici odată Romîni nu au părăsit cu totul viața așezată pentru a se deda acelei nomade, cu toate că în mai multe locuri ei s'au dedat la păstorit. Astfel am găsit că chiar în Balcani Valachii cultivau grîul. Tot așa se intîmplă și în vechia Dacie. În primii timpi ai năvălirei, cînd Romîni fură siliți a căuta o scăpare în munți, este probabil că agricultura fu puțin căutată; dar îndată ce Hunii se retraseră și Avarii se așezară în Panonia, Romîni începură a se cobori în văi unde putură da o mai mare întindere lucrărilor lor agricole. Ei se amestecară cu Slavii, care se așezase în țară pe timpul Avarilor, și adăogiră astfel elementul slavon al limbei lor, pe care 'l dobîndise încă din conviețuirea lor în munți alături cu Sarmații.

Dovada cea mai invederată a acestei împrejurări se află în limba însuși a Romînilor, care conține mulți termeni privitori la agricultura de obîrșie latină, precum: *ara* (arare), *arie* (area), *falce* (falx), *ogor* (agrum) *secere* (sicilis), *grîu*

(granum), *orz* (hordeum), *malaiu* (miliun), *rapită* (rapa), *săcară* (secale) etc.

Pentru cultura viei amintim: *vie* (vinea), *viță* (vitis), *vin* (vinum), *poamă* (poma), *must* (mustum), *auă* (uva), *strugur* (tryga); iar pentru aceea a albinelor: *albină* (de la alveus), *ceară* (cera), *miere* (mellis).

Aflarea unor asemenea termeni in limba română dovedește deci că Romîni se dădură neîntrerupt lucrării pământului de la colonizare înainte, fiind că dacă n'ar fi fost așa, atunci aceste cuvinte ar fi trebuit să se fi pierdut din intrebuițare, precum s'au intîmplat bună oară cu termenii privitori la viața de stat roman, care au fost cu toții uitați. Dacă Romîni ar fi venit in Dacia in starea de popor nomad de ciobani, ei ar trebui să infățișeze astăzi in limba lor o terminologie agricolă imprumutată de la popoarele acelea ce i-ar fi învățat lucrarea pământului, și mai ales cuvinte de obirșie ungurească, lucru despre care nu se dă nici de cea mai mică urmă; căci *nu există in limba română nici un singur cuvînt privitor la agricultură, care să fi fost imprumutat de la Maghiari*. Din potrivă sunt oare cari termeni agricoli pe care limba maghiară i-au luat din cea românească. Ast-fel *aratni*, *aratos* care insamnă seceriș nu este de cît românescul *ara*; *alakor* vine de la românescul *alac* (un soi de hrișcă), latin. *alica*, span. *alaga*.

Singura înrîurire pe care Romîni au suferit'o in terminologia lor agricolă este aceea a elementului slavon. Ast-fel intîlnim in limba lor alătura cu cuvintele citate mai sus altele, privitoare tot la lucrarea pământului, care vin fără nici o indoială de la Slavoni: *lan*, *otavă*, *brazdă*, *toloacă*, *părloagă*, *prăjină*, *cucuruz*, *ciocălău*, *coasă*, *plug*, *grapă*. In viticultură aflăm: *cramă*, in apicultură: *roiu*, *prisacă*, *trăntor*.

Această imprejurare că Romîni au imbogățit vocabulariul lor agricol prin imprumutări făcute exclusiv de la Slavoni și

că n'au luat absolut nimic de la Unguri, dovedește într'un chip invederat că ei au trebuit să practice agricultura împreună cu Slavonii mult timp înainte de venirea Ungurilor, și că Ungurii care au făcut din potrivă câte-va imprumuturi în terminologia lor agricolă atât de la Români cît și de la Slavoni, s'au așezat și au devenit agricultori după aceste popoare.

Eată ce ne învață cercetarea limbei romîne. Aceea a documentelor întărește din toate punctele această închiere și conduce la rezultate identice.

Acestea ne arată pe Valachi ca ocupînd niște regiuni hotărîte, cea ce nu ar putea avea loc pentru un popor nomad, care propriu vorbind, n'are țară. Ast-fel documentul din 1222 vorbește de *termini Valachorum* pe care 'i arată ca hotarele unui teritoriu determinat; acel din 1252 ie de asemenea ținutul Valachilor din Kirch ca margine pînă unde s'intindea proprietatea dăruită secuiului din Sepsî. Mănăstirea Kirch primește ca dar în 1223 o altă proprietate pe care regele o arată ca luată de la Valachi; o pădure a Transilvaniei se numește *silva Blacorum*, ceea ce arată că Valachii aveau proprietatea ei, și ce se întărește încă prin faptul că regele impune Valachilor de a împărți cu Sașii din Sibiu folosul acestei păduri. Mai departe vedem pe rege vroind să intrunească pe toți Valachi ce s'ar găsi pe proprietățile nobililor pe domeniul său. Această măsură s'ar fi putut ea aplica asupra unor nomazi?

Există un act care dovedește nu numai cît că Valachii erau proprietari la epoca cînd el fu redactat; dar că fusese în toate timpurile. El datează din 1231. Un oare care Gallus fiul lui Wydh de Bord după cît se vede un german din Flandra, cumpără o proprietate de la un Român, Buiul fiul lui Stoia, așezată în ținutul Valachilor; dar el declară înaintea capitulului bisericii transilvane, că consimte a ina-

poi această proprietate vechiului ei stăpîn, un alt Romîn Trulh fiul lui Cioru, de la care primise îndărăt banii ce-i dăduse lui Buiul, fiind că Trulh dovedise prin numeroși martori că această proprietate aparținuse din timpuri i-memoriale străbunilor, moșilor și strămoșilor săi ¹⁾.

Acest document singur ar fi de ajuns pentru a răsturna din temelie toată clădirea de sofisme pe care se intemeiază teoria lui *Rösler* și a d-lui *Hunfalvy*, căci el dovedește într'un chip neîndoelnic următoarele lucruri :

1° Numele romîn al proprietății *Boia*, care vine de la bou.

2° Faptul că această proprietate era așezată în districtul Valachilor, ceea ce arată că Valachii aveau o proprietate teritorială care nu se impacă cu o stare nomadă.

3° Că un Romîn *Buiul* fiul lui *Stoia* vinde această proprietate unui strein în 1231 și că prin urmare cel puțin la această dată nu poate fi vorba de o stare nomadă a Romînilor.

4°) Că vechiul proprietar al acestui pămînt era un alt Romîn *Trulh* fiul lui *Cioru* care dovedise prin marturi înain-

¹⁾ *Deutsch und Firnhaber* Nr. XLIX, p. 50. a. 1231 : „Quod accedens nostri in praesentiam *Gallus filius Wydh de Bord*, confessus est coram nobis, quod licet terram *Boje* terre Zumbuthel conterminam, et de praesenti in ipsa terra *Blacorum* existentem habitam propriis suis justisque impensis ab homine *Bujul filio Stoje* coemerit—considerans tamen qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per majores, avos, atavosque ipsius *Trulh filii Choru* possessa et a temporibus iam quibus ipsa terra *Blacorum* terra *Bulgarorum* extitisse fertur, ad ipsam terram *Fugros* tenta fuerit, qualiter id dictus *Trulh filius Choru*, quamplurimum hominum elogiis affirmare adnisis fuit, hinc ne jurgia temporum in processu enascerentur, fraterne mutueque caritatis—dictam terram *Boje*—eidem *Trulh filio Choru*, accepta eius recompensa in pecuniarum solutione, remisit coram nobis—“. Cuvîntul *Choru* se citește în ortografia maghiaro-latină a veacului de mijloc *Cioru*. Compară *Chak-Ciak* etc.—Asupra locului relativ la *Bulgari* vezi mai sus, p. 79.

tea judecății că acest pământ fusese al lui și al străbunilor lui, din timpuri imemorabile, hotărînd ast-fel pe cumpărător ai întoarce moșia pentru o despăgubire, spre a înlătura un proces de revindicare, căruia s'ar fi expus, după cît se vede, din pricină că vînzătorul Buiul, nu era proprietar legiuit al pământului. Am văzut mai sus că dovada vechimei stăpînirii lui Trulh se urcă cel puțin pînă la stăpînirea Bulgarilor în Transilvania, adică pe vremile întăiului imperiu Bulgar, înainte de 1018.

Romîinii aveau în acelaș timp și o biserică organizată sub episcopi de ritul răsăritean, care era în destul de puternică pentru a atrage la dînsa pe catolicii Transilvaniei. Acești episcopi romîni erau stabiliți în Valachia, în aceiași regiune unde se întindea și episcopia Cumanilor; eată pentru ce episcopii romîni din țerile de peste munți au fost tot-dea-una sfințiți de mitropolitul Valachiei, care poartă pentru acest temei chiar în zilele noastre titlul de: „Mitropolit al Ungro-Valachiei și exarh plaiurilor“.

Eată ce zice în această privință Eudoxiu de Hurmuzaki: „După împărțirea imperiului bizantin în diocese, făcută de împăratul Andronic Paleologul, jurisdicția eclesiastică a mitropolitul Valachiei se întindea nu numai cît asupra episcopiiilor de Rîmnic și Buzău din această țară, dar încă și asupra episcopului romîn din Transilvania și asupra diocesului din Maramureș în Ungaria superioară, causă pentru care mitropolitul Valachiei care reședea la început în Tîrgoviștea și mai tîrziu în București, purta titlul de Mitropolit al Ungro-Vlachiei. De la el primeau cei doi episcopi din Alba Iulia și din Muncaciu în cazul întimplător sfințirea lor, pînă cînd unirea bisericii romîne cu cea catolică rupse legăturile confesionale și ierarhice cu scaunul episcopal din Valachia. Cei doi de pe urmă episcopi răsăriteni ai Transilvaniei, Teofil și

Atanasiu, primiră încă consfințirea de la mitropolitul de București¹ 1698).

În sfârșit Romîniei se arată la această epocă ca inzestrați cu cunoștinți care nu se impacă cu starea aproape barbară a unui popor nomad. Ei întrebuițează scrisoarea și de la ei împrumută Secuiei alfabetul, după cum o spune Kesa în locul citat mai sus. Este cu neputință a determina astăzi care erau literile împrumutate de Secuie, dacă erau latine sau slavone cirilice. Noi credem că această de pe urmă presupunere este singura probabilă, fiind că fără nici o îndoială ritul creștin răsăritean exista încă din acest timp la Romîni sub forma sa bulgară și prin urmare ei trebuiau să fi avut în întrebuițare și scrisoarea bulgară.

Condițiunea socială a Romînilor, după cum o arată cele mai vechi documente, nu este deci aceea a unui popor nomad de păstori, ci din potrivă aceea a unor agricultori, proprietari de pământ, care aveau o biserică organizată și începuturi de civilizație. Nu se poate tăgădui că n'ar fi existat în acest timp și o populațiune de păstori, care s'au păstrat până astăzi, și care era silită prin chiar viața sa a duce un traiu pe jumătate nomad²). Dar această populație, nomadă, care alcătuia în timpurile cele mai vechi majoritatea locuitorilor Daciei, scăzu neconținut cu timpul, paralel cu coborîrea Romînilor în regiunea cea joasă a țării, unde se așezau ca agricultori. Eată cum trebuie explicat ordinul dat de regele unguresc în 1293, de a întruni pe domeniul său pe toți Va-

¹) Fragmente zur Geschichte der Rumänen, II Geschichte der rumänischen Kirche in Siebenbürgen, p. 2; Comp. p. 33.

²) Un document din 1326 citat de d. Pič, Abstammung, p. 149, nota 30 spune: „ut nullus Nobilis et homo possessionatus dicti Regni nostri Hungariae, signanter vero Nobilis in confiniis partium nostrorum Sapsiensiensium existentes Walachos de partibus extraneis pro nutriendis animalibus et pecudibus, in terra et silva sua tenere et conservare audeat et debeat.“

lachie care s'ar afla locuind pe teritoriile nobililor. Acești Valachi, care la început locuiau în propriile lor ținuturi, în munți, erau supuși de a dreptul autorității regești, Nobilii, având nevoie de brațe pentru a-și cultiva pământurile, smomiau pe Romîni din ținuturile regești; aceștia se coborau tot mai numeroși din munții lor pentru a împopora cîmpia. Regele, văzînd că această strămutare a domiciliului lor micșura veniturile sale, ne putînd pe de altă parte să silească pe Romîni a reintra în vechile lor locuinți, ia măsura de a așeza pe toți Romîni pe domeniul său.

Tot în aceste împrejurări se găsește și explicația faptului asupra căruia d. *Hunfalvy* își dă osteneala de a stărui atît de mult, anume că documentele Transilvaniei ar pomeni în mai multe rînduri despre niște locuri sterpe pe care Valachii le-ar fi împoporat de iznoavă, spărgînd pădurile și deschizînd locurile pentru agricultură. Acești Valachi nu sunt imigranți de dincolo de Dunăre, ci locuitori din munți care se coborau în cîmpii ¹⁾.

Foarte important pentru a determina condițiunea socială a Romînilor este documentul regelui Bela din 1247, pe care l'am atins și mai sus pe care însă aice vroom a'l supune unei analize mai amărute:

Prin acest document regele dă cavalerilor Ospitaliți din Ierusalim țara Severinului împreună cu knezatele lui Ioan și a lui Farcaș pînă la rîul Olt precum și țara numită Lytira, eară dincolo de Olt întreaga Cumanie pînă la Marea neagră, esceptând din această donațiune numai cît țerile voivozilor Valachilor *Lyrtoiyo* dincolo de Olt, în Muntenia mică și *Seneslau* dincoace, în cea mare. De la toate terito-

¹⁾ *Hunfalvy*, Ansprüche, p. 101 și urm. Trebuie să însemnăm că dl. *Hunfalvy* nu citează în sprijinul acestui fapt de cit documente inedite, din colecțiunile prietenilor d-sale, a căror autenticitate nu poate deci fi controlată.

riile cedate regele invoeste cavalerilor ca să perceapă jumătate din veniturile lor și spune anume că Ospitaliții vor putea lua și jumătate din veniturile regești de la Valachii din țara Lytira precum și jumătate de la acele ce se cuvin regelui din țara lui Seneslau, pe care totuși știm că o excepție din donațiunea făcută cavalerilor. Pentru a înțelege această aparentă contradicție trebuie să observăm că veniturile regești din aceste deosebite țerișoare puteau fi de două soiuri: *biruri* în acele supuse direct autorității regelui și pe care el le dăruiește cavalerilor; *tribut* în acele a le lui Lyrtioy și Seneslau, pe care le lasă afară din donația făcută; ast-fel regele putea încuviința cavalerilor jumătate din veniturile sale din țerile voveozilor valachi, fără ca cu toate aceste se fi dat cavalerilor vre un drept de ocărnuire asupra lor, pe care nici regele nu'l avea. Anume el le cedase jumătate din tributul cuvenit șie. Regele însă renunță în favoarea cavalerilor la unele venituri speciale din țerile date sub stăpînirea lor *directă*, anume de la biserici, atît acele existente cit și acele ce s'ar face în viitor, și care rămîn bine înțeles nu în folosul Ospitaliților ci în acel al bisericilor însăși; apoi de la morile acelor țerișoare a căror desvoltare regele vroia să o favorească. Lucru curios de la morile din țară Lytira care este arătată în document ca locuită de Valachi, regele crede că nu are nevoie de a încuviința această favoare și 'și păstrează dreptul la jumătatea veniturilor din ele, probabil din pricină că aice, ele fiind bine întemeete, regele nu mai avea nevoie să incurajeze înființarea lor. Regele mai concede cavalerilor în totalitatea lor veniturile păscărilor, afară de acele de Dunărea, din care 'și oprește jumătate, s. a. m. d.

Mai este de luat aminte că Valachii din Lytira sunt obligați a face slujba militară ajutînd cavalerilor de cîte ori ar fi să se respingă vre un atac exterior și cavalerii sunt la

rîndul lor indatoriți să dea sprijinul lor Valachilor în aceeași împrejurare. În sfîrșit mai conține documentul dispoziția cea foarte însemnată că de cîte ori vre un nobil din țara concedată cavalerilor, care am văzut-o că era locuită mai cu samă de Valachi, ar fi fost osîndit la moarte, el să poată apela la curia regească.

Așa dar după acest document, Valachii au atît dincoace cît și dincolo de Olt niște ducate pe jumătate neatîrnate, asupra cărora regele se oprește de a dispune, precum făcea cu țerile supuse autorității sale. Acești Valachi sunt arătați ca avînd mori și sunt indatoriți la slujba armelor pentru apărarea Ungariei alături cu cavalerii de Ierusalim. Ei au încă și o nobleță căreia regele 'i rezervă oare care privilegii, chiar în țerile concedate în totul cavalerilor. ¹⁾

Oare toate aceste fapte constante și neîndoelnice se impacă ele cu starea unui popor nomad? Oare niște păstori neorganizați ar fi putut ei să impună regelui unguresc respectul drepturilor lor? Apoi cum putea regele să încredințeze paza granilor țerei sale unor oameni care astăzi ar fi fost aice și mîni cine știe unde? În sfîrșit ce înțeles ar avea dispoziția ca nobilii din țerile concedate cavalerilor să poată apela la regele? Dar se va susține poate că acești nobili erau Unguri. S'ar putea însă măcar admite că regele să fi concedat o stăpînire atît de deplină cavalerilor asupra unei părți din poporul domnitor? Regele ar fi avut nevoie să mai spună că nobilii unguri nu vor putea fi eșecutați de

¹⁾ Această nobleță romînă apare chiar de la cele d'întăi documente ungurești. Vezi *Fejer*, V, 2, p. 201, anno 1274: „eosdem Petrum, Paulum, *Micou*, Ioannem et Nicolaum ac Egidium et per eos heredes eorum heredumque eorum successores de ipso iobagionatu castrî pure et simpliciter eximendo cum terris eorum quocunque iusto titulo possessis in numerum, coetum et consortium *Nobilium* servientium regalium accipimus“.

cît in urma unei judecări regești, cînd o atare dispoziție era cuprinsă chiar in esența vechii constituții maghiare? ¹⁾).

Documentul din 1247 este cea mai puternică dovadă că Romîni erau un popor așezat in părțile Daciei. Combinat cu acel din 1231 el intemează acest fapt mai clar de cît lumina zilei, și numai cît cei ce nu vrau să vadă și mai ales nu vrau să înțeleală mai pot susține bărfelile lor.

¹⁾ Reproducem documentul in părțile sale esențiale, din combinarea căroră reesă înțelesul dat despre el in text: „damus—dictae domui totam terram de Zewrino, pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae, *excepta terra Kenezatus Lyrtioy voiavodae quam Olachis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt*; ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et reddituum ac servitorum de tota terra Zevrini memorata et Kenezatibus supra nominatis provenientium nobis nostris reservamus, medietate alia ad usum domus supra dicte cedente, exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supra dictis, de quarum redditibus nihil nobis reservamus; *exceptis etiam molendinis omnibus, infra terminos praenominatarum terrarum ubicunque factis vel faciendis, praeterquam intra Lytira, nec non aedificiis et agriculturis omnibus, sumtibus fratrum dictae domus factis . . . fenetis . . . piscinis etiam . . . praeter piscationes Danubii quae nobis et ipsis communes reservamus. Concedimus etiam quod medietatem omnium proventuum et utilitatum, quae ab Olachis terram Lytira habitantibus . . . regi colliguntur, domus hospitalis percipiat. Volumus etiam quod memorati Olachi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas seu ulciscendas quae ab extraneis inferentur cum apparatu suo bellico asistere, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus eis subsidium et iuvamen iuxta posse impendere teneantur; nec non sententias quas tulerit in eosdem, ratas habebimus atque firmas, hoc addito quod si contra maiores terrae aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appellare.*

Ad haec contulimus praeceptorum ante dicto . . . a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus quae de terra Zevrini superius sunt expressae, *excepta terra Seneslai voiavodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*, sub eisdem etiam conditionibus per

Să trecem la cercetarea condițiunei politice a Romînilor astfel precum ea reesă din documente.

Am văzut din conținutul prea importantului document din 1247 că voevodatele romîne din Valachia se bucurau față cu corona ungurească de oare care neatîrnare. Eată pentru ce găsim mai tîrziu aceleași voevodate încercând a înlătura cu totul supremația maghiară. Ast fel voevodul Lythen, poate acelaș cu Lyrtioy, se revoltă cătră anul 1272 in protiva autorității regești și trebuie să fie supus cu armele.¹⁾ Că acest voevod Lythen nu poate fi de cît Romîn se vede intăiu de pe faptul că el locuește dincoace de Alpi (pentru Unguri, dincolo), adecă in locurile unde documentul din 1247 arată că se aflau Lyrtioy sau Seneslau. Apoi numele frate lui Lythen, care este *Barbat*, pune românismul lui Lythen mai presus de ori ce indoială. Se intălnesc mai des asemenea rescoale a le voevozilor in contra coronei ungurești. Ast-fel un alt voevod romîn, Bogdan din Maramureș, ne putând scutura alt-fel jugul Ungurilor, își părăsește țara cu o mulțime de po-

omnia, quae de terra Lytira sunt superius ordinatae. Hoc autem nolimus praeterire, quod a primo introitu saepe dictorum fratrum usque ad viginti quinque annos, omnes redditus Cumaniae terrae integraliter domus percipiat iam praefata, *praeterquam de terra Szeneslai ante dicta, de qua tantum medietatem reddituum et utilitatum obtinebit*“.

1) *Fejer V*, 3, p. 274, a 1285: „Cum nos in actate puerile regnare cepissemus, Lythen Waywoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra Alpes existentem pro se occuparat et proventus illius partis nullis admonitionibus redire curabat; saepe dictum M. Georgium contra ipsum misimus qui cum summo fidelitatis opere circumpugnando cum eodem ipsum interfecit et fratrem suum nomine *Barbath* captivavit et nobis adduxit, et sic per eundem M. Georgii servicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restitutum“. Regele Vladislav venise la tronul Ungariei la o virsta minoară, in 1272, in cît documentul, de și din 1285, referă la acea dată in-timplarea rescoalei lui Lythen.

por și coboară Carpații în Moldova unde întemeiază un principat neatârnat. Regele speriat de această eșire cu gramada a populației române, se silește însă în zădar a readuce pe Bogdan în Ungaria. El trimite după dînsul pe mai mulți alți voievozi români, ce-i rămăsese credincioși; dar toate silințele sale nu pot împedeca înființarea și dezvoltarea noului principat, care începe curînd timp după aceea a juca un rol din ce în ce mai însemnat în istoria Europei răsăritene ¹⁾. Voievozii ungurești ce se întîlnesc în Transilvania au o poziție tot atît de neatârnată față cu coroana ungurească. În timpul turburărilor care urmară după stîngerea dinastiei arpadiane, voevodul Transilvaniei Ladislau, nu se hotărăște a recunoaște pe regele Carol de Anjou de cît după ce fu escomunicat de papa ²⁾.

Regii unguri pentru a împăca aceste fețe turburătoare, se sileau a-i căștiga prin dăruiuri însemnate, întocmai precum făceau și regii apusului cu seniorii feudali din staturile lor. Ast-fel videm pe regele Ludovic mulțămînd pe un voevod român din Maramureș, anume pe Balk fiul lui Sas, pentru slujbele făcute de el craiului în Moldova, după cît se vede în urmărirea trădătorului Bogdan, cu donația unei însemnate proprietăți din Maramureș ³⁾.

Voievozii sunt adese ori numiți comiți și palatini. Ast-fel găsim pe voevodul Dausa purtând aceste trei titule; ei îndeplineau ca și palatini dregătoria de judecători în ținuturile lor, și regele trebuia să scutească anume de jurisdicția

¹⁾ *Thurocz*, III, c. 49 (din Ioan de Küküllö): „Huius (Ludovici) etiam tempore Bogdan Waiwoda Olachorum de Marmarusio, coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus, in terram Moldaviae habitatoribus destitutam, clandestine recessit“. (*Schwandtner*, *Scriptores* I. p. 193).

²⁾ *Fejér*, VII, 3, p. 701, a. 1309. Ibid. VIII, 1, p. 389, a. 1310.

³⁾ *Fejér*, IX, 3, p. 469, a. 1365: „Ludovicus—*strenuo viro Balk filio Saaz Moldavo Waiwodae Maramurusiensi*, quod idem adhuc in terra Moldavana regi fideliter adhaeserit ibique complura vul-

lor persoanele pe care doria să le subtragă de la dînsa ¹⁾. Titlurile acestor voievozi sunt în totdeauna foarte pompoase; ei sunt numiți: *excellētissimi*, *magnifici* etc. și aceste titluri sunt purtate și de voievozii romîni cari și ei sunt numiți comiți și se bucură de toate onorurile lor cunvenite ²⁾.

Acești voievozi erau deci niște seniori teritoriali, capii unor mici state, pe care ei le ocărnuiau sub suzeranitatea coroanei ungurești. Erau vasali de ai regelui, supuși acestuia, după regulile dreptului feudal, care se introdusese în Ungaria, odată cu biserica catolică, limba latină și celelalte elemente de cultură apusună. Acești voievozi reprezentau încă vechea neatărnare a teritoriilor pe care ei le ocărnuiau, și existența lor sub stăpînirea ungurească arată chipul cum s'a alcătuit statul maghiar, care nu fu în stare să sfărîme și să contopească în sine națiunile pe care le supuse autorității

nera, amissis servitoribus suis, pro rege sustinendo, terrasque proprias et iura ibidem relinquendo, regem in Hungariam secutus fuerit, ipsi Balk et per eum Drag, Dragomer et Stephano fratribus uterinis possessionem Hunya vocatam, cum appertinentiis donavit.“

- ¹⁾ *Fejér*, VIII, 2, p. 285, a. 1320: „Dausa *Waiwodae iudex* per quinque comitatus.“ *Idem*, VIII, 2, p. 98, a. 1317: „Magister Dausa *comes* de Bihar et de Zobolc ac in comitatibus de Zathmar, de Zonuk, de Krasna vice sua *iudex specialis*“. *Idem*, VIII, 2, p. 394, a. 1322: „Viro *magnifico* Dausa palatino.“ *Teutsch und Firnhaber*, Nr. X, p. 9, a. 1211: „Statuimus etiam quod nullus Woiwoda super eos descensum habeat“. (descensus=drept de judecată).
- ²⁾ *Fejér*, VIII, 1, p. 147, a. 1303: „Nobili viro et honesto Nicolao *Waiwodae*, filio *magnifici* Mauriti, *comiti* de Ugocha et Marmarusio“. *Idem* (vezi pag. preced. nota 3): „Strenuo viro Balk, filio Saaz Moldavo, *Waiwodae* Maramursiensis.“ *Idem*, X, 1, p. 581, a. 1390: „fidelis noster *Dragh comes* de Marmarus et *Valk Waywodae similiter comitis* dicti comitatus“. *Idem*, X, 2, p. 63, a. 1392: „*Magnificis Balk et Dragh Waiwodis comitibus* Marmarus et Ugocha.“

sale, ci le alipi numai cît cu mai multă sau mai puțină tărie de un centru comun.

Să trecem acuma la *knezi*. Acest așezământ era în totul asemănător celui al voevozilor, cu care el pare chiar a fi fost une-ori amestecat. Ast-fel am văzut cum documentul din 1247 vorbește de *Kenezatus Lyrtioy Waiwodae*. El îi este însă fără îndoială în de-obște inferior, căci knezii sunt adese-ori arătați ca supuși voevozilor sau comiților, cari am văzut că sunt una și aceiași ¹⁾). Knezii erau deci și ei un fel de seniori teritorialii mai mici în putere de cît voevozii, dar cari nu aveau o autoritate mai puțin reală asupra poporului din Transilvania. Ast-fel knezii posedau și ei dreptul de judecată asupra supușilor lor, pricină pentru care sunt numiți și ei judecători, ca și voevozii ²⁾). Knezii erau cu toate acestea mai jos de cît nobilii în condițiunea lor socială, de care sunt în tot-d'a-una bine osebiți în documente ³⁾). Ast-fel knezii plă-

¹⁾ *Maniu*, disertație istorico-critică, Temișoara, 1857, p. 541, a. 1457: „Praeterca annuimus eisdem nobilibus Valachis et Kinezis ne ullus eos judicet praeter comitem eorum, cuius iudicio si non contenti fuerint ad iudicem curiae et ad praesentiam Regis appellare.“

²⁾ *Kemeny, Knesen und Kneziate* în Magazin für Landeskunde Siebenbürgens, 1846, II, p. 311, a. 1543: „Item decretum est quod coloni habentes res trium florenorum dicentur, qui vero non habent tantum, non dicerentur, sed per iudicem vel Kinezium deposito juramento liberentur“. *Ibid.* a. 1552: „Porro quosunque iudex vel Kinezius juramento suo liberare voluerit“.

³⁾ *Fejér*, IX, 3, p. 553, a. 1366: „Si vero communis Olachus aliquem nobilem hominem in publico maleficio inculpans non possit totaliter suam probare actionem, tunc probationem ipsam faciat, prout potest, videlicet per *Nobiles* vel per *Kenezos* aut per communes homines seu Olachos.“ *Maniu* l. c. „universorum *Nobilium* et *Keneziorum* nec non alium Valachorum“. *Fejér*, XI, p. 504, a. 1435: „nos una cum iuratis et universitate *Nobilium* ac *Keneziorum* ipsius districtus Hatzak“. *Kemeny*, l. c. II, p. 300 a. 1363: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac universis *Kenezis* et *senioribus Olachalibus* districtus Hatzag.“

teau in de-obște dări, ca și poporul de jos, pe cînd nobilii erau scutiți. Regele, cu toate acestea scutește une-ori pe knezi de oare-care dăjdii ¹⁾. El îi înalță adese-ori la rangul de nobili, cînd atunci luau titlul de *nobiles Kinezii* ²⁾. Knezii erau indatorați a face slujba militară, mai ales pentru apărarea granițelor, ³⁾ și nobleța era dată mai cu osebire acelorora cari se deosebiau prin vitejiile lor la vreme de războiu. Knezii erau supuși jurisdicției comiților sau voevodilor și aveau recurs contra sentințelor pronunțate de dinșii la judecata regelui ⁴⁾. Ei păstrau dreptul knezatatului in chip

¹⁾ *Kemény*, l. c. II, p. 304, a. 1387: „quod in festo beati Michaelis Archangeli singulis annis de qualitate sessione singulos tres grossos, et si in festo beati Georgii martiris quinquagesimam castellanis praescripti castris Mihald per tunc constitutis solvere teneantur prout de aliis liberis villis ipsorum Kenezialibus solvere sunt consueti“. *Ibidem*, p. 310, a. 1482: „Fidelibus nostris—dicatoribus et exactoribus quarumlibet taxarum, censuum et contributionum—expositum est nostrae majestati in personis universorum Keneziorum nostrorum in pertinentiis castris Hunyad, commorantium, gravi cum querela—qualiter ipsi antiqua libertatis eorum praerogativa requirente a solutione quarumlibet taxarum, censuum et contributionum exempti fuerint.“

²⁾ *Pesty* citat de *Pič*, *Abstammung*, p. 157, a. 1390: „*Nobilis Kenezius* de Temeschel—et heredes—ad praedictum exercitum cum una lancea ut—consuetudinis certorum *nobilium Keneziorum* dictarum terrarum proficisci teneantur“.

³⁾ *Benkö*, *Milcovia*, II, p. 117, a. 1426: „Volumus autem, quod sicut hactenus sunt consueti ita et in futurum dicti Kenezii et villam de saepedicta Berekfalva ad faciendam custodiam in illis confinibus et ad explorationem in partibus Moldaviae obligati sint.“ *Maniu* l. c. (pag. precedentă nota 1): „ut ipsi nobiles Valachi et Kenezii firmata inter se unione, dicta *servitia in tuendo vado Danubii*“ (a se vedea și nota precedentă).

⁴⁾ *Maniu* l. c. (pag. precedentă nota 1). *Duliscovitz* citat de *Pič*, *Abstammung*, p. 149, nota 30: „quare fidelitati vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus praedictos *Kenezios* et Olachos nostros in nullis causis judicare sitis ausi, exceptis publicis furto et latrocinio et criminalibus causis, nec res bona eorundem irrequisita justitia prius ab eisdem prohibere praesumatis modo ali-

ereditar ¹⁾, dar puteau să 'l și instrăineze cu consimțimântul regelui sau voevodului. Fiind proprietarii unui asemenea drept, îi vedem imitând pe voievozi în năzuințele lor după neatîrnare și documentele nu lipsesc de a raporta mai multe încercări de revoltă întreprinse de knezi ²⁾. Ei usurpau une-

quali, si quidem actionem contra ipsos habetis—in praesentia comitis de Beregh vel officiali eorundem Olachorum prosequi debeatis, jure observato“.

¹⁾ *Kemeny*, Knesen und Knezate în Magazin II, p. 306. a. 1361: „Keneziatum medietatis eiusdem possessionis Olachalis Ozon vocatae in dicta terra Maramurosiensi existentem, quem Keneziatum prius Stan dictus Feyr Olachus conservare dignoscebatur—*filius Locoloy eorumque filiis et posteritatibus universis* sub eisdem utilitatibus quibus Stan eundem conservase—donavimus et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam“. *Pesty* citat de *Pič*, Abstammung, p. 154, nota 39, a. 1387: „quandam possessionem nostram sub ipsius *Keneziatu* seu officiolatu haecenus habitam, *Almafa* vocatam—annotato *Bogdano Olacho*—*per ipsos eorumque heredes ac heredum ipsorum soboles et cunctos superstites perpetuo et irrevocabiliter possidendam*.“

²⁾ Ast-feliu trei knezi valachi *Kosta*, *Stanciul* și popa *Volcul* fug în Moldova după ce pustiise knezatul lor, pricină pentru care sunt dați judecării și osîndiți de voevodul Transilvaniei a perde dreptul lor de knezi, pe care voevodul îl dă lui Mihail Bazarat „et Ioanni filio Ioannis et per ipsos filiis eorum ipsorumque heredibus et posteribus“. (*Fejér*, XI, p. 504, a. 1435); o altă încercare de nesupunere e păstrată într'un alt document reprodus de *Kemeny*, l. c. II, p. 315, a. 1437: „quod nonnulli populi in districtibus Olachalibus dicti castris existentes, *malesanis ac frivolis Keneziorum suorum suggestionibus et consiliis agitati ac inducti*, variis sub coloribus se cum manifesto dicti castris nostri detrimento a solitis castris servitutibus subducere conentur“. Altă mențiune a fugei unuia *Ladislau Lehacescu*, nobil din districtul Mehădiei, pentru care regele Ludovic confiscă în anul 1376 moșia lui Balașnița („ad partes fugit trausalpinas in despectum nostrae Maiestatis et nostro adhaesit aemulo“—*Vladislas Basarab*) și o dă feciorilor lui Raicu, ca să o posedă după norma stabilită pentru ceilalți nobili romini din districtul Mehădiei („qua caeteri Nobiles Olachi districtu in eodem quas possessiones conservare sunt consueti.“) Col. lui Traian 1874, p. 126.

ori titlul de nobil, după cum se vede aceasta dintr'un document citat de *Hunfalvy*, in care mai mulți knezi valachi, copărtași al unui knezat, protestează contra usurpării titlului de nobil din partea unuia din ei, ceea-ce scutindu-l pe acesta de indatoririle legate de posesiunea knezatatului, arunca toată greutatea sarcinilor pe spetele celor rămași ¹⁾. Titlul de kneaz ca și cel de voevod, era dat de rege cind era creat din nou ²⁾.

Knezii erau deci niște pristavi de sate românești sau rutene, cari aveau asupra conaționaliilor lor un drept de judecată ereditară. Ei erau indatoriți a plăti regelui oare-care contribuții și de a săvârși slujba militară, și alcătuiau o clasă mijlocie între nobili și țărani.

Acești knezi se află sub un alt nume și in Polonia, unde sunt numiți *sculleti* de la germanul *schultheiss*, și de aicea se trage *șoltuzul* român care se întâlnește pretutindeni in principate, unde numele de kneaz devine sinonim cu proprietar liber, moșnean, răzăș. Acest așezământ era comun la Germani și la Slavoni, care, sub numiri deosebite, posedau aceeași organizare.

D-l *Hunfalvy* nu putea recunoaște in voevozii Romînilor seniori teritoriali, nici in knezii lor pristavi sătești fără a resturna el însuși întreaga sa teorie. El trebuia însă să le găsească o explicare, și iată aceea pe care o dă, cu o siguranță care mai că te-ar indupleca a o crede de serioasă. El zice: „Knezii valachi erau judecătorii acestui popor dar erau înainte de toate *intreprinzători autorizați de coroană, de un episcop sau alt proprietar a așeza locuitori in locurile deșarte*, și in schimb pentru această slujbă nu numai cît că

¹⁾ *Hunfaly*, Ansprüche, p. 111: „Idem Juga, nescitur quo ductus consilio, quartam partem ipsius possessionis Ponor, *titulo nobilitatis* sibi ipsi usurpare et applicare niteretur.

²⁾ *Kemeny*, l. c. II p. 301: „Et sic Ladislaus a regis Maiestate ipsorum ius Keneziale sibi conferre postulasset“.

puneau in lucrare asupra acestor coloni dreptul de judecată, dar primeau încă și pământuri scutite de indatoriri și alte beneficii, pentru că ei adunau contribuțiile cuvenite coroanei și in deobște ori cărui proprietar. Această obligație și aceste foloase fură insemnate prin un cuvânt, acel de knez, și knezatul era ereditar ca mai toate indeletnicirile veacului de mijloc; dar el putea fi și instrăinat, cu consimțimentul proprietarului. Voevodul valac nu se deosebește in nimic de knez, afară doară prin aceea că avea sub privegherea sa mai multe knezate¹⁾.

Ne intrebăm oare d. *Hunfalvy* este serios cînd susține niște asemenea lucruri? Era insă silit să o facă; căci alt-fel cum putea să impace susținerile sale că poporul romîn era compus din niște păstori nomazi, cari sporeau pe fie-ce zi in număr, venind de dincolo de Dunăre, cu aflarea knezilor și voevozilor romîni in Transilvania? D-sa trebuia să ingrămădească espicările cele mai peste putință pentru a silui faptele și a le potrivi cu teoria sa.

Am atras mai sus luarea aminte asupra unor imprejurări care ne vor convinge cu ușurință că o asemenea espicare este peste putință. Mai intăiu knezii sunt infățișați ca o clasă intregă, avënd drepturi și indatoriri regulate prin obiceiul pământului²⁾. Departe de a se bucura numai de prerogative pentru slujba pe care se pretinde că ar fi făcut'o colonisînd țara, noi îi vedem supuși la niște indatoriri care îi apăsa une-ori așa de greu in cît ei caută a scăpa de dînsele fugind din țară și părăsindu-și patrie și moșie. Alte ori îi intîlnim luînd pe furiș titlul de nobili, pentru a inlătura aceleași greutăți, și este netăgăduit că niște asemenea fapte nu se pot împăca cu ideea unor intreprinzători, cari ar fi avut

¹⁾ Ansprüche, p. 93.

²⁾ Afară de textele raportate in notele precedente mai vezi încă: *Kemeny*, l. c. II, p. 310: „Unde nos praefatos *Kenezios* nostros in *antiquis eorum libertatibus tenere volentes*“.

dimpotrivă tot-d'a-una interesul de a sta în cea mai bună armonie cu statul pentru care lucrau.

D. *Hunfalvy* însuși, simțind prea bine slăbiciunea tărîmului pe care se pune, mai ales în ceea ce se atinge de voievozi, adaugă, cît pentru aceștia, că: „acești voievozi valachi ar fi priviți de la cea d'întăiu a lor arătare ca nobili unguri, ast fel că numele de *voevod* n'ar fi de cît un titlu *zadarnic*, fără nici o însemnătate politică. Regele Ludovic dă în 1365 lui Balk, Drag și fraților lor Dragomir și Stefan moșia Hunya, ca mulțămire pentru slujbele făcute pe cîmpul de răsboiu. Balk și Drag sunt numiți: „nobiles et strenui viri, comites“ și Balk mai este încă intitulat și de „voevod al Valachilor“. Nu se știe din ce pricină se dă lui Balk acest titlu; *poate din aceea că era cel mai bătrîn din familie (!)* sau pentru un alt motiv ¹⁾.“ Dacă însă aceste titluri ar fi numai cît niște nume așa goale, fără nici o însemnătate reală, ce înțeles ar avea titlurile de „Voivodae comites *Maramarus et Ugocha*“ date acelorași „magnificis Balk et Drag“, precum și toate cele-l'alte purtate de voievozii valachi ²⁾? Dacă numele de voevod ar apărea singur, fără arătarea poporului sau a țerei asupra căreia își punea în lucrare autoritatea, s'ar putea încă admite goliciunea titlului; dar a se priimi o asemenea interpretare pentru titluri ca acela de voevod al *Valachilor*, precum le găsim pentru Seneslau, Lythen sau Bogdan, sau acela de voevod al *Maramureșului și Ugocei*, precum îl întîlnim pentru alții, ar fi o adevărată escamotare a adevărului.

Paralel cu această organizare a Valachilor sub voievozii și knezii lor, îi aflăm ascultînd de un drept obicinuelnic național, valac. Aceste deprinderi regulau nu numai cît rela-

¹⁾ Ansprüche, p. 112.

²⁾ Vezi mai sus p. 147 nota 2.

țiile de drept privat între Români și modul cum trebuiau să plătească dările către stăpîni sau autoritate, precum și raporturile între popor și knezi. ²⁾ Un document din 1377 ne arată pe regele Ludovic luînd măsuri în contra încălcărilor pe cari knezii le făceau, atît față cu episcopul Transilvaniei, a căruia drepturi le usurpau, schimbînd în posesiune ereditară concesiunile unor knezate vremelnice, cît și

¹⁾ *Duliscovitz* citat de *Pič*, *Abstammung*, pag. 141, nota 16, a. 1493: „Praeterea si aliquem *Keneziorum sive Valachorum* nostrorum pertinentiarum Krajna heredes habentem mori continget—Praeterea *antiqua eorum lege ac consuetudine* atque modo superius specificate vitulum trium annorum sive castratum taurum ad cuius corna chonda apponi potest ab eisdem et non aliter dum contingeret exigatis aut exigi faciatis“. *Pesty* citat de *Pič*, *Abstammung*, p. 155, nota 43, a. 1500: „Nos Iacobus Gerlysthey et Petrus Tharnok de Mackhos, Bani zeurinienses,—sed quod nullo ampliori documento edem partes sua allegata, *iure volachie* requirente coram nobis probare potuerunt“. *Idem*, a. 1503: „eisdem utrasque partes amonismus ut certos probos nobiles viros ad id sufficientes *iuxta ritum volachie* eligant et adoptent, qui omnia praemissa inter eosdem reinveniant“.—Romîni trăiau după dreptul lor particular și în Polonia unde se coborise din Maramureș, în același timp, sau poate ceva mai înainte de a se cobori în Moldova. Vezi un document publicat de d-l *Hasdeu*, *Archiva istorică a României*, București, 1865, I, 2, p. 118, a. 1569: „viri Iwan Krzewicki, eidem facultatem dedimus villam de nova et cruda radice in silvis nostris—*iure et consuetudine Walachorum locare*. Ut autem homines ad incolendum eandem villam eo citius confluant,—damus eisdem libertatem ab omnibus censibus et daciis nobis praestari solitis *iure et consuetudine walachica extenuandam*“.—După cit se vede d-l *Hunfalvy* se întemeiază pe acest document pentru a susține că knezii Transilvaniei nu erau de cît niște întreprinzători de colonizare, căci regele Poloniei voește într'un chip învederat să atragă Romîni pe teritoriul său. Dar acest document vorbește tocmai de Valachi ce ar fi eșit din Ungaria, nu ce ar fi imigrat în acea țară; apoi este de observat că chiar dacă s'ar afla documente ungurești cari să pomenească aceeași împrejurare, ea s'ar explica prin coborîrea Romînilor de la munte la cîmpie.

cu poporul, incurcându-l cu impositate și îndatoriri, *impotriva dreptului teritorial existent* ¹⁾).

Ființarea acestui drept obicinuelnic al Romînilor se regăsește în procedura urmată în judecățile ce se făceau în ținuturile romîne. Și aici întîlnim așezământul *cojurătorilor*, pe care Romîni din toate țările de la nordul Dunării l'au introdus în daraverile judecătorești prin mijlocirea Slavonilor, care ei însiși împrumutase acest sistem de dovadă de la Germani. În principatele Moldovei și Valachiei, până la veacul al XVIII-lea, întîlnim pretutindeni acești cojurători pomeniți în numeroase documente ²⁾.

Poporul romîn mai avea în vremile vechi în Transilvania și o nobilime întinsă și puternică, care avea drept îndatorire de căpitanie apărarea țerei contra năvălirilor streine. Această nobilime se întîlnește în ținuturile Devei, Hațegului, Făgărașului, Uniedoarei, în Banat și în Maramureș. Nobilimea romînă, îndatorită a sluji sub steag, se bucura ca și acea ungurească de privilegiul de a nu plăti birul sau tributul, darea țărănească. Am văzut mai sus pe voievozii romîni nu-

¹⁾ *Kemény*, Knezen und kneziate in Magazin II, p. 297, a. 1377: „Ludovicus—episcopi Transilvani et capituli ecclesie sue—kenezii terras, prata et silvas keneziatus ipsorum titulo, ex concessione eiusdem episcopi—temporaliter possessa, aliis per libita vendere et in filios, heredesque suos, *cum gravi et manifesto iuris terrestralis damno et decuratione*, perhennaliter transfundere, *ce-teros subditos Olachos novis inauditisque exactionibus vexare*“.

²⁾ *Fejér*, XI, p. 503, a. 1435: „Nos Ladislaus de Chaach Vajvoda—una cum *juratis* et universis nobilium ac keneziorum ipsius districtus Hatzak“. Acest district era poporat de Romîni, (reproducem locul de la p. 148, nota 3): „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad, ac universis *keneziiis et senioribus Olachalibus* districtus Hatzag“. Compară o lucrare a noastră asupra *jurătorilor* în Convorbirile literare, anul al VIII-lea, 1874, p. 137 și urm.—Vezi și nota următoare, documentul din Columna lui Traian, a. 1556: „*iuratis tribus terminis sedium nostrarum ab consuetudine observatis*“.

miți comiți și purtînd titlurile pompoase cuvenite nobililor. Aceste titluri însă nu erau conferite de cît la individualități, pe cînd în ținuturile arătate, găsim nobilimea romîna ca o clasă a poporului ¹⁾.

¹⁾ *Maniu*, Disertație istorico-critică (citată mai sus p. 148, nota 1): „Ladislau—*universorum nobilium et keneziorum, nec non alium Valachorum in districtus Lugos, Sebes, Mehadia, Almas, Karasofii, Bargafii, Komiathy et Illed, quod ipsi in confiniis regni nostri collocati, in custodia et tuitione vadorum Danubii contra crebros incursus Turcorum—omnia eorundem Valachorum et Keneziorum privilegia super quibuscunque eorum libertatibus, praerogativis et juribus confecta—sub illis tamen conditionibus, oneribus et servitutibus, quibus eadem emanatae et praedecessores nostros reges Hungariae ipsis concessa sunt auctoritate regia, pro eisdem nobilibus Valachis et Kinezis caeterisque Valachis—ut ipsi nobiles Valachi et Kinezii firmata inter se unione, dicta servitia nostra in tuendo vado Danubii eo melius continuare possint. Praeterea annuimus eisdem nobilibus Valachis et Kinezis, ne ullus eos judicet praeter comitem eorum*“.

Pesty citat de *Pič*, Ab-stammung, p. 153, nota 36, a. 1451: „*Nobilibus viris iudicibus nobilium septem sedium volachalium*“.

Ibidem, a. 1439: „*universitas nobilium et Keneziorum districtus Sebes*“.

Kemény l. c. II p. 300, a. 1363: „Nos Petrus, vice-vaivoda transylvanus—inter ipsum filium Musath, ac Stroja et Zayk kenezios—judicium facere deberemus, ambabus partibus cum eorum instrumentis in facto ipsius possessionis Zalasd, coram nobis et regni nobilibus de comitatu ac *universis Kenezis et senioribus Olachalibus districtus Hatzag* comparendi assignassemus“ (vezi și textul citat la nota precedentă din *Fejér*).

Pentru nobilimea romîna din ținutul Făgărașului vezi colecțiunea de documente a d-lui *Aron Densușanu* publicată în Columna lui Traian, anul IX, tom III, 1882. Cităm cite-va extracte: 1556 (p. 10). „Nos-memoriae commendamus-quod cum nos una cum *iuratis* huius pertinentiae nostrae, *Boieronibus* sedis nostrae judiciariae assessoribus pro—faciendo iudicio causantibus consedissemus, tunc honorabilis *Stan Popa, Algye et Raduly*, filii quondam agilis *Stanislav Boeronis*—item *Man* et *Marcul*, filii agilis quondam *Bassan boeronis*—tribus terminis *sedium nostrarum ab consuetudine observatis*“.

A. 1630 (p. 15): „genitorem seu patrem eiusdem de dicta Posorita *ab antiquo e numero verorum et indubitatorum istius districtus terraeque nostrae Fogaras, nobilium Boeronum existitisse*“.

Această nobilime a dispărut mai cu totul în zilele noastre, absorbită fiind de elementul maghiar, care o atrase în sinul său prin favorurile de tot felul cu care o inconjură, astăzi felul că astăzi nu se întâlnește în Transilvania nici o familie nobilă română, și cele câte-va nume de obârșie nobilă care s'au păstrat, s'au coborât în clasa poporului de jos amestecându-se cu dînsul. Nobilimea maghiară numără în rîndurile sale un număr însemnat de familii române prin obârșie, începînd cu acea a *Corvineștilor* care dădu Ungariei un general și un rege tot atît de vestiți, *Ioan Corvin de Hunyade*, biruitorul Otomanilor și fiul său, regele *Matei Corvin* ¹⁾.

Este cunoscut, că desnaționalizarea unui popor începe în tot-dea-una prin clasele sale cele mai înalte, care sunt mai expuse înriuririi elementului străin, și în același timp pot primi mai ușor asemenea înriuriri, pe cînd poporul de jos găsește tocmai în spiritul său mărginit și puțin cultivat o putere mult mai mare de împotrivire contra silințelor națiunii cîmpătore. Același fenomen s'a petrecut și în Transilvania. Nobilii se lepădară de naționalitatea lor și trecură în rîndurile națiunii domnitoare; poporul din potrivă, rămase român, cu toate suferințele pe care le suporta, tocmai din pricina naționalității sale ²⁾.

¹⁾ Pentru obârșia română a familiei Corviniștilor, vezi: *Fejer*, *Genus et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, Regni hungariae gubernatoris*, Budae, 1844. Familia ungurească *Maskasi de Tincova* se trage din Românul Sturza, knez de Karansebeș, pomenit în 1292. Familiile *Noptsa*, *Csura*, *Marila* și *Pripu* se cobor din Romînia Dionisiu, Mihai, Vlad și Voicu, amintiți în 1404. *Mark*, *Kenderasi*, *Szerecsen*, *Roșca*, *Vlad—Nandra*, *Baloș*, *Popaltul* și *Negomir* se cobor din Romînia Danciul, Costa, Saracin, etc. pomeniți în 1454, *Bacsa*, *Farkas*, *Lörincz*, *Șarban*, *Parosi*, *Gruța*, *Rezeila*, *Dragiș*, *Stroia*, *Popa*, *Sferlea-Draguiu* și *Endres* își trag obârșia din Romînia Ivul, Vlaicul, Dragul și Barbul, amintiți în 1500. Dovezile pentru toate aceste genealogii, indicate de D-l *Hasdeu* în *Columna* lui Traian 1874, p. 126-128.

²⁾ Același lucru găsim și în Bulgaria, unde țara fiind supusă de

Nobilimea română se bucura, după cum am văzut, de toate drepturile alipite de titlul de nobil, între altele lua parte la adunările obștești ale țerii sau la cele particulare ale ținuturilor. Ast fel găsim pe nobilii celor șapte ținuturi române luând parte la congregațiunile generale ¹⁾. Terminul de congregatio însă în limba documentelor ungurești ale veacului de mijloc, adunare ²⁾. Acest fel de state generale ale țerei se indeletnicesc cu tot soiul de trebi, căci deosebirea stabilită în zilele noastre între autoritațile administrative, legitoare și judecătorești nu ființa încă la această epocă. Ele intruneau deci toate atribuțiunile ocîrmuirii și se înțelege de la sine că judecarea proceselor era aceea care venia mai ades în rîndul afacerilor lor. Poporul de jos lua și el uneori parte la aceste congregațiuni ³⁾.

Turci, toată nobilimea bulgărească se turci și deveni mahometană, ast-fel că astăzi nu se găsește în toată Bulgaria *nici o singură familie nobilă de religie creștină*. Vezi *Iirecek* Gesch. der Bulgaren p. 393: „Einen christlichen Adel gibt es jetzt in Bulgarien nicht. Viele Bojaren Familien haben den Islam angenommen“.

¹⁾ *Pesty* citat de *Pič*, Absiammung, p. 152, nota 36, a. 1451: „Iohannes de Hunyad *nobilibus viris iudicibus nobilium septem sedium valachalium*—universis vicinis et commetaneis praescripti castris ceterisque *nobilibus comprovincialibus praescriptarum septem sedium valachalium*—in eanden sedem vestram judiciariam per modum proclamate *congregationis generalis* vestri in praesentiam insimul convocatis“. *Ibidem*, a. 1439: „*universitas nobilium et keneziorum districtus Sebes*—per modum proclamate *congregationis* (Districtul Sebeșului era rominesc; vezi mai sus p. 156 nota 1). *Ibidem*, a. 1452 (*Pič*, p. 154, nota 40): „ad oppidum Sebes vocatum, sedem scilicet judiciariam principalem septem sedium *nobilium*—more proclamate *congregationis generalis*“.

²⁾ *Schuller v. Libloy*, Siebenbürgische Rechtsgeschichte, Hermannstadt, I, p. 214.

³⁾ Un document din 1291 (*Teutsch und Firnhaber*, Urkundenbuch, No. CLXV, p. 159) conține procesul verbal al unei congregațiuni generale a Transilvaniei: „quod cum e consensu venerabilium patrum, archiepiscoporum, baronum, procerum, et *omnium nobilium regni nostri* (bine înțeles și nobilii valachi) apud Albam—

Un document important conține darea de samă a unei ședinți ținută de o congregațiune, care trebuie privită ca generală, de vreme ce fu ținută în capitala țerei, la Alba-Iulia, și scopul pentru care ea fusese convocată era nevoia de a îmbunătăți soarta poporațiilor. În această ședință congregațiunea ia în cercetare procesul magistrului Ugrinus, pe care 'l și hotărăște în favoarea acestuia. *Românii sunt arătați ca făcând parte din adunare* ¹⁾.

D-l Hunfalvy nu vede în acest document de cât relațiunea unor desbateri *judecătorești* în care Românii ar fi depus *ca marturi* pentru a hotări procesul magistrului Ugrinus, și susține că nu ar fi vorba de o *adunare legiuitoare* în care Românii ar fi stat *ca membri* ²⁾. Dar nobilii sunt iarăși arătați ca făcând în deobște parte din congregație, și fiind-că existența unei nobilimi române este dovedită în Transilvania, nu

habita congregatione generali qui in articulis exprimuntur infra scriptis firma fide promissimus observare“. Urmează 41 articole în care se regulează deosebite chestiuni monetare, de jurisdicție, contribuțiuni, etc. *Fejér*, VIII, 2. p. 98, a. 1317; „Magister Dausa comes de Bihar et de Zobolch ac in comitatu de Zathmar—vice sua—judex specialis deputatus, in *congregacione nostra speciali*; quam coram venerabili patre domino Emmericho et coram *nobilibus et communibus hominibus* comitatum praedictorum—*causa iustitiae faciendae*“.

¹⁾ *Deutsch und Firnhaber*, No. CLXX, p. 167: „Andreas—quod cum nos universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et *Olachis* in partibus Transilvanis apud Albam Iule, *pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus*, magister Ugrinus quasdam possessiones suas Fogras et Zumbathely vocatas, iuxta flumen Olth existentes asserens a se indebite alienatas, surgendo in ipsa congregatione nostra, sibi redare . . . postulasset, nos—*ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis diligenter inquiri fecimus*“: Celelalte provincii ungurești posedau și ele congregațiunile lor; așa Sclavonia. Vezi un document în *Pič*, Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht, p. 236, nota 91, a. 1273. „Nos Matheus banus totius Sclavoniae—quo *in congregaciune regni totius Sclavoniae generali* nobiles et iobagiones castrorum“.

²⁾ *Hunfalvy*, Ansprüche, p. 99.

înțelegem pentru ce dinsa ar fi fost exclusă de la această adunare. Apoi regele zice anume că convocase acea adunare, in care Rominii sunt arătați anume ea luînd parte, in scopul de a reforma starea poporului „pro reformatione status eorundem“, și nu înțelegem cum această îndreptare ar fi putut să fie adusă la îndeplinire prin judecata unui proces, fie chiar și acel al magistrului Ugrinus. Apoi noi am văzut că Rominii sunt anume arătați de alte documente ca făcînd parte din congregațiunile țerilor de peste munți și prin urmare nu poate fi afară din cale de a'i găsi încă odată pomeniți aici. Se înțelege de la sine că D-l *Hunfalvy* pentru a putea argumenta după cum 'i cere interesul, și a arăta pe poporul romîn ca un popor de păstori nomazi veniți de curînd in Transilvania, căruia deci nu 'i se putea incuviința așa de curînd drepturi politice, se ferește de a aduce și cele-lalte documente cari pomenesc aceeași împrejurare.

Cercetarea stărei politice a Romînilor in cele d'întăiu veacuri după amintirea lor in documentele asupra Transilvaniei, ne au arătat că acest popor se bucura de oare-care drepturi. Ast-fel el posedă vovezi și knezi sau judecători sătești, cari judecau daraverile sale după dreptul obicinuelnic romîn; acelaș drept hotăra apoi modul și măsura dăjdiilor sale bănești, precum și slujba militară ce era dator să îndeplinească. Rominii apoi sunt arătați ca luînd parte la adunările obștești pe cît și la cele particularnice ale țerii, și nobilii lor nu se deosebeau intru nimic de nobilii maghiari.

Dacă asemănăm această stare politică a poporului romîn, cu aceea in care îl aflăm mai tîrziu, către sfîrșitul veacului al XVIII-lea, suntem loviți de injosirea la care este coborit. Nobilimea lui, care prin simplul fapt al existenței sale, sprijinea existența și drepturile poporului, a dispărut. Tot așa s'a întîmplat cu knezii și vovezii sei, cu dreptul sîu și cu

impărtașirea sa la treburile publice. Românii se arată acum ca un popor de țărani, șerbi ai pământului, cari nu mai posedă nici un drept, „a căror existență în țară este numai cît tolerată pentru interesul public, cît timp le va plăcea principilor și regnicolilor“. Ei sunt declarați „neputând avea nimic în a lor proprietate afară de simbria pentru munca lor“; le este oprit de a se imbrăca precum membrii națiunilor domnitoare, de a purta pantaloni, cămeși de giulgiu, pălării duple și, bine înțeles, și arme; aceasta din urmă sub pedeapsa de a perde mâna dreaptă, pentru a le lua astfel și puțința de a se apăra în contra asupraitorilor lor.¹⁾

Această schimbare în condițiunea politică a Românilor nu se făcu fără niște sguduiuri teribile, care cutremurară până în temeliele ei constituția basată pe nedreptate a Transilvaniei. Rescoalele repetate întreprinse de Români, ne fiind nici odată încununată cu izbândă, aduseră soarta lor în o stare tot mai ticăloasă, și aceasta ajunsese cu timpul a fi nesuferită. Nu va fi fără interes a schița în puține trăsături lupta cea înverșunată a Românilor în potruva calăilor lor, în care cei d'întâi apărau, cu puterea ce o dă desperarea, niște drepturi ce erau pe fie-ce zi mai încălcate.

Cea d'întâi rescoală a Românilor din Transilvania, despre care s'a păstrat o amintire în documente, este cea întimplată în 1437. La această mișcare luară parte țărani atît unguri și români ai Transilvaniei. Țărani căzuseră prin înprejurări analoage aceluia ce produse acelaș fenomen și în apusul Europei, la starea de șerbi ai pământului, și proprietarii nobili, pe pământurile cărora ei trăiau, abuzau de autoritatea lor pentru a supune pe țărani la toate încălcările pe care nesațul cel mai nerușinat îi împingea să le facă. Ță-

¹⁾ „Rusticus, praeter mercedem suam nihil habet“. *Verböczy*, *Ius tripartitum*. Pentru cele-lalte opriri, vezi: „*Compilatae et approbatae constitutiones*“.

ranii ar fi suferit poate încă mult timp această apăsare, dacă o împrejurare deosebită nu 'i ar fi trezit din amorțirea lor. Archiepiscopul catolic al Transilvaniei Gheorghe Lepeș, neridicînd timp de trei ani dijma pe care o percepea atît de la țărani catolici, cît și de la cei ortodoxi ¹⁾ (Romîni), ceru să i se plătească de o dată întreaga sumă datorită, cea ce țărani nu puteau îndeplini, din pricina însemnatei cifre la care se urca datoria. Archiepiscopul aruncă atunci interdictul asupra țăranilor resvrătitori, oprind funcțiunile îndeplinite de biserică în sinul poporațiunei; oamenii muriau fără a primi împărtașenia; botezuri și cununii nu se mai făceau. Această stare de lucruri, care, bine-înțeles, lovia de o cam dată numai pe țărani unguri, îi împinse la răscoală. Țărani romini, cari suferiau și mai grele neajunsuri, de vreme ce erau siliți să plătească o contribuție pentru o biserică la care nu se inchinau, apoi se aflau împreună cu Ungurii reduși la starea cea tristă de iobagi, dau mîna cu dînșii, și mișcarea ia un caracter de tot serios.

Țărani romini și unguri se intrunesc în mare număr pe muntele Babolna și trimit de acolo o deputațiune la *nobili*, pentru a le cere libertățile de care se bucurau pe vremile vechilor regi ai Ungariei și cu deosebire pe acele ale sfințului Stefan. Stăpînii însă măcelăresc pe trimișii poporului și în urma acestui act de cruzime neîndreptățită, se dă o luptă crîncenă, care de și nehotărîtă, totuși arăta în țărani o putere de împotrivire, care sili pe nobili să cerce o im-

¹⁾ Această nedreaptă contribuțiune a țăranilor romini pentru o biserică streină, fu suprimată în 1481 de către regele M. Corvin: „Schismatici ad solutionem decimae non adstringantur, et neque per comites parochiales instar aliorum ad huiusmodi decimarum solutionem compellantur. Mathiae Corvini regis decret. V. anni 1481 artic. 3.—Vezi Magazin istoric p. Dacia de *Bălcescu* și *Laurian*, București, 1846, III, p. 160. Un decret al urmașului său Vladislav reinnoiește această dispoziție, *Ibid.* p. 161.

păcare. Mai multe condițiuni sunt impuse bisericeii și nobililor, între altele acestora din urmă învoirea țăranilor de a se muta de pe o proprietate pe alta, după plata datoriilor, și nobilii consimt chiar a recunoaște țăranilor un drept de control asupra modului cum ar fi aduse de ei la îndeplinire condițiunile acestei împăcări. Aceasta se întâmplă în ziua de 6 Iulie 1437 ¹⁾.

Nobilii însă nu cedase țăranilor de cît fiind că nu avuse timpul de a se pregăti pentru luptă. Ei se folosesc deci de armistițiul încheiat spre a aduna noue mijloace de împotrivire și se înțeleg în luna lui Septembrie a aceluiaș an, 1437 cu Secuții și cu Sașii, încheind cu ei prea vestita *unire*, fără cuvânt numită „a celor trei națiuni“, care determină până în zilele noastre constituția cea monstruoasă a Transilvaniei. Se vede că această înțelegere se ținu ascunsă, de oare-ce chiar

¹⁾ *Fejér*, X, 7, p. 893 (adaugă Archiv für sieb. Landesk. 1874, p. 42 și urm.): „Quod nobiles viri Ladislaus filius Benedicti-et Paulus Magnus de Vaidahaza, *vexillifer universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum in his partibus Transilvaniae comorantium*, tum pro eo quia reverendus pater Georgius Lepes episcopus-suas decimas—(urmează cestiunea zecimelor după cum a fost expusă în text)—dein *quia pro ipsorum dominos terrestres velut emitii in gravem servitudinem fuerint redacti*—cum enim de aliquorum possessionibus ad alia loca se transferre voluissent, rebus et bonis eorum etiam omnibus spoliatis, abire minime permitterentur et omnibus eorum juribus libertatum privati penitus oppressi et insuportabilibus oneribus aggravati—*pro reaquarendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis hujus regni Hungarorum, incolis datis et concessis*—mature inuito consilio, in montem Babolna—missis nuntiis—in dictis libertatibus sanctorum regum se conservari et a jugo intolerabilis servitutis collarum exsolvi humillime et devote supplicarunt—quod litteras sancti Stephani regis aut successorum ejusdem in quibus libertates et statuta habentur ab imperiali maiestate possent impetrare, census annalem solvere, munera dare et servitia exhibere hoc modo teneantur—tali obligatione ut si quae partium praedictarum universitatum nobilium scilicet et regnicolarum—in praemissis omnibus—persistere nollet—fidefragus habeatur“.

documentul redactat cu acest prilej nu se rostește de cît într'un chip îngăimat asupra scopului acestei uniri, care este arătat ca acela de a „se indeletnici cu împrejurările cele grele ale acestor părți“, fără a pomeni însă de țărani prin nici un cuvânt ¹⁾. Puțin timp după aceea se începe o nouă luptă, în urma căreia ambele părți se hotărăsc a se referi la arbitragiul regelui. Până atunci însă nobilii reînnoesc legăturile lor cu Sașii și cu Secuții, mărturisind pentru asta-dată în chip respicat scopul acestei alianțe. Fie-care din părțile contractante se obligă a ajuta pe cealaltă la nevoile sale, și anume nobilii să ajute pe Sași (probabil și pe Secuții, de și actul nu spune nimic despre ei) în contra Turcilor, cînd s'ar întempla să năvălească în țara lor, și ei primesc îndărăt făgăduința că Sașii le vor da sprijinul lor „spre stîrpirea resvrățirii blăstămașilor de țărani“ ²⁾.

D-l *Teutsch*, care tratează în deosebi această materie a „uniunii celor trei națiuni din Transilvania“ ³⁾, espune lucrurile sub o cu totul altă față de cît cum reese din documente. El găsește drept cauză a apropierei nobililor, Secuților și Sașilor nevoia de a se apăra împreună în contra năvălirilor o-

¹⁾ *Arhiv* l. c. a. 1438: „*arduas causas harum partium tractaturi inter praedictos Nobiles et Saxones et Siculos fraternam disposuimus unionem*“.

²⁾ *Arhiv* l. c. 1438: „*Nos Lorandus Lepes, vice-vaivoda Transalpinus—una cum baronibus et Nobilibus nec non Saxonibus et—Siculorum—fuissemus congregati, inter cetera tractantibus uti protervia et rebellionem nefandissimorum rusticorum contritione et eradicatione, nec non sicuti contra insultus Turcarum saevissimorum has defensare partes, coram nobis et baronibus universi Nobiles et Saxones inter se ipsos talem fecerant unionem et fraternitatem—quod dum et quando casu contingente praefati Turci has invadere partes, tunc praefati Nobiles in succursum Saxonum—accelerare debent—praedicti etiam Saxones contra aemulos seu inimicos Nobilium, signanter autem ad conterendam nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accelerare debent, ad quod se partes sponte obligarunt juramento coram nobis*“.

³⁾ *Archiv*, l. c.

tomane, și nu vede in clausula privitoare la țărani de cît o condiție de a doua mînă a acestui tratat. Adevărata cauză a alianței să fi fost apărarea neatîrnării țerii, iar răscoala țăranilor ar fi dat numai cît prilejul pentru incheierea ei ¹⁾. Patriotul sas, care infățișază sub niște culori atît de frumoase această alianță infamă, menită a răpi unei clase întregi dreptul de existență, nu se sfiește in orbirea sa a o asemăna cu răscoala cantoanelor svîterene contra tiraniei germane! ²⁾.

Și cu toate acestea pentru ori-care spirit nepărtinitor actul de uniune din 1437 este foarte lămurit: el conține stipulațiunea din partea Saxonilor și a Nobililor cu două îndatoriri corelative: in favoarea celor d'întăiu, făgăduința nobililor de a'i ajuta in contra năvălirilor otomane, căroră Sașii erau expuși din pricina așezării lor geografice—iar Sașii se legau la rëndul lor cătră nobili a le sta in sprijin in contra întreprinderilor țăranilor. Aceștia locuiau mai ales pe moșiile nobililor; de dënșii erau apăsați și in potrive lor îndreptau ei sëlbatice lor rësbnare.

Dar cine erau oare acești nobili, de care vorbesc la fie ce pas documentele transilvane? De obicei se vede in ei națiunea maghiară, care ar fi fost așa numită, nu se prea știe pentru ce. Iată de unde provine și titlul de unire a celor trei *națiuni* dat actului din 1437, căci nobilii erau priviți ca o națiune, alătura cu Secuii și Sașii.

Noi credem că dacă documentele ar fi vrut să desemneze *națiunea* maghiară, ar fi numit'o curat *Hungari*, după cum denumește pe Sași *Saxoni* și pe Secui *Siculi*. Cînd e vorba chiar de poporul unguresc 'l chiamă cu adevăratul sêu nume; ast-fel chiar documentul din 1437 vorbește de *universitas Hungarorum et Valachorum*. Fără indoială deci, că documentele

¹⁾ „Die unmittelbare Veranlassung dazu, gab der Aufstand der unterthänigen Bauern“. *Teutsch* in Archiv, p. 45.

²⁾ *Teutsch*, ibid. p. 51.

ce pomenesc despre revoluțiunea din 1437 nu pot înțelege sub „nobiles“ națiunea maghiară, de vreme ce se arată lămurit că și *țărani unguri* se revoltară contra nobililor.

Nu este deci vorba despre *națiunea*, nobililor, care ar fi identică cu cea maghiară, ci de *clasa nobililor, de ori-ce naționalitate* din țara Transilvaniei: Unguri, Români, Ruteni. Cu timpul toți acești nobili, aparținând deosebitelor națiuni din Ungaria, se maghiarizară, ast-fel că abie pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea se poate lua espresia de nobil drept sinonim cu Ungur ¹⁾.

Clasa nobililor Transilvaniei și a Ungariei avea deci interes a manținea și spori chiar apăsarea în care zăceau țărani Transilvaniei, a căror imensă majoritate era și pe atunci ca și astăzi de obârșie română. În acest scop ceru și obținu această clasă de privilegiați ajutorul celor două națiuni asemenea privilegiate ale Transilvaniei.

Să mai luăm aminte că țărani protestează în contra încălcărilor pe cari ei le sufereau, răzămîndu-se pe libertățile care le fusese concedate de către vechii regi ai Ungariei și fac să se urce obârșia acestor libertăți la domnia sîntului Stefan (997—1038), sub care statul unguresc neatrnat din Transilvania fu supus Ungariei. Documentul nu deosebește care dintre țărani, Romîni sau Ungurii obținuseră de la sfîntul rege garantarea libertăților lor; el zice din potrivă, într'un chip cu totul general: „*pristinās libertates incolis datis et concessis*“. Care împrejurare poate oare să îndreptățască o deosebire între locuitorii unguri cari ar fi dobîndit aceste scutiri de la sf. Stefan și Valachii cari și le ar fi însușit în urma imigrării lor în Transilvania, prin faptul că fusese asimilați cu țărani unguri?

¹⁾ În tot decursul veacului al XVII-lea se găsesc încă nobili valachi în Transilvania. Vezi colecția d-lui Aron Densușanu citată mai sus (p. 156, nota), în *Columna lui Traian* pe 1882.

Se pare că sub regele Mateiu Corvin, care după cât se vede nu uitase cu totul obârșia din care se trăgea, soarta țăranilor, și prin urmare acea a Romînilor, se mai îmbunătăți. Așa 'i-am văzut mai sus scutiți de dijma către biserica catolică ¹⁾, și acest rege mai stirpi și alte încălcări pe care nobilii le făceau asupra țăranilor. Numai ast-fel se esplică nemulțămirea nobililor Transilvaniei cu domnia acelu rege care își găsește espresiunea ei in o conjurație a acestei clase a cărei amintire s'a păstrat intr'un document din 1467. Scopul conjurației era de a se opune fățiș și chiar cu armele contra incercărilor regelui de a le răpi privilegiile consfințite prin timp ²⁾.

D. Teutsch vede și in acest act o inoire a celui din 1437, a căruia scop era apărarea țerei contra năvălirilor turcești (!), cu toate că documentul intreg nu face nici cea mai mică amintire a acestei imprejurări, și insuși d. Teutsch este silit a mărturisi că ascuțișul acestei hotăriri este indreptat anume in potriva regelui ³⁾. Regele insă nu poate fi un dușman exterior, asemenea Turcilor, de unde se vede prea lămurit că aceeaș conjurație avea de țintă hotăritoare o cestiune lăuntrică, acea a țăranilor, căror regele venea să le dea sprijinul seu.

O a doua răscoală a țăranilor se întemplă in 1512, de astă dată insă in Ungaria propriu zisă și la care ieu parte mai ales țaranii unguri. Un soiu de cruciată fiind propoveduită

¹⁾ Vezi mai sus p. 162 nota.

²⁾ *Arhiv*, l. c. : „Quod ipsi visis-ipsorum ac totius regni Hungariae oppressionibus, molestiis et aerumniis, quibus ex diruitione et abolitione privilegiorum, per divos reges Hungariae concessorum, per ipsum dominum Mathiam regem paene oppressi existant et usque ad ultimam devenissent desolationem.—Et iterum *quod si contra potentiam regis fierat conflictus* in campo se pugnatuos pro conservandis praefatarum partium Transilvanarum ac totius regni Hungariae libertatibus“.

³⁾ *Arhiv*, l. c. p. 55.

in acel an in potriua Turcilor, poporul se adună in mare număr. sub steaguri, pentru a scăpa ast-fel de asupririle nobililor. Aceștia temându-se ca țărani să nu se subtragă din robia in care 'i țineau, incep a impedi inrolarea lor in armată, îi silesc a se reintoarce la locuințele lor și intrebuintază mijloace silnice in contra celora cari voiau să se impotrivească. Țărani adunați lângă Pesta, având de conducător pe un Secuiu *Dozsa* ¹⁾, intorc armele, pe care trebuiau să le indrepte in contra Turcilor, asupra stăpînilor lor, măcelăresc un mare număr de nobili, și umplu Ungaria cu foc și cu sînge. Nobilii nu isbutesc de cît cu mare greutate și cu ajutorul lui Zapolya, principele Transilvaniei, a inăbuși răscoala și impun pedepse infricoșate autorilor mișcării.

Cu toate că această revoltă n'a avut drept teatru Transilvania, ea nu incetă de a avea o inrîurire din cele mai vătămătoare asupra stărei țăranilor din acel ducat, prin urmare și asupra Romînilor. Nobilii, spre a răsuna măcelurile suferite de dănșii, ingreue și mai mult poziția țăranilor pe care 'i biruise, și pentru ca aceștia să nu fie atrași prin starea mai bună de care s'ar fi bucurat acei din Transilvania, se impun și acestora legile draconice aplicate țăranilor din Ungaria propriu zisă.

Principiul, că țăranul n'are nimica afară de plata pentru munca sa, incepe a-și face calea in legislația unghurească. Cu timpul însă elementul maghiar dispare tot mai mult din aceste rescoale și acel romîn joacă un rol din ce in ce mai pronunțat, până ce sfirșește prin a domni in ele intr'un chip exclusiv. Am văzut pe de altă parte că nobilii, care la inceputul luptei erau încă in mare parte Romîni, ajung cu timpul a se maghiarisa cu toții. *Opozițiunea care la inceput a-*

¹⁾ De pe aceasta se vede că și țărani Transilvaniei luară parte la această inrolare, de vreme ce găsim Secui între dînșii. Deci trebuie admis că erau și Romîni, care puteau chiar să fi venit din insuș Ungaria unde și atunci ca și astăzi locuiau Romîni.

vea loc între două clase, sfîrșește prin a fiînța între două popoare: Ungurii ca stăpîni, Romîinii ca robi, cei d'întăiu ca apăsători, cei de al doilea ca apăsați.

Causele care aduseră această schimbare ne par a fi următoarele: Am văzut că interesul de clasă impinsese nobilimea romînă în rëndurile Ungurilor. Aceeași împrejurare aruncă pe țărani unguri în brațele Romîinilor. Nobilii romîni perdură naționalitatea lor și adoptară pe aceea a cuceritorilor cu cari aveau aceleași interese. Țărani unguri deveniră cu timpul Romîni prin faptul apăsărei comune în care trăiau. Iată pentru ce nu se găsesc astăzi de cît prea puțini țărani unguri în Transilvania, precum nu se mai află în această țară nobilime romînă, cu toate că actul din 1437 arată că țărani unguri erau indetul de mulți în această țară pentru a îndrăsni să întreprindă o mișcare revoluționară.

Potrivit cu aceste fapte găsim în timpurile mai noue o altă revoluție încă și mai primejdioasă pentru Unguri, cea din 1785, care fu lucrarea exclusivă a Romîinilor. Sub conducerea a trei capi energici: *Horia*, *Cloșca* și *Crișanul*, ei măcelăriră în timp de mai multe luni pe nobilii unguri, dărămară castelurile lor, puseră foc la averile lor și le pustiiră moșiile. O groază ne mai pomenită cuprinsese pe stăpîni și ea era cu atît mai mare, cu cît armata nu voia să intervină, în cît se bănuie că această răscoală nu era reu văzută de locurile înalte; căci împăratul Iosif II vroia să se folosească de dinsa pentru a face să fie primite reformele sale, prin cari să rădica condițiunea poporului de jos. Iată pentru ce, cu toate că el pedepsi pe capii acestei mișcări, dădu cu toate aceste dreptate țăranilor, declarîndu'i de liberi prin un decret din 22 August 1785.

Caracterul cu totul romănesc al acestei revoluțiuni nu este tăgăduit de către niminea, nici chiar de d. *Hunfalvy*. Nouă ni se pare însă învederat că este o legătură foarte strînsă

intre aceste răscoale, întemplate in deosebite timpuri, ale țărănilor din Transilvania și că dacă aceea care ne este mai bine cunoscută, ca mai apropiată de noi, ne apare ca pusă in mișcare de Romîni, trebuie indus de aici cu siguranță că și in celelalte, tot ei jucară rolul de căpitanie. La inceput găsim și pe țărăanii unguri amestecați in aceste mișcări; mai tirziu însă ei dispar; căci elementul țărănesc ungur el in-suși mai că dispăruse in sinul Romînilor. Iată pentru ce, pe cînd revoluția din 1437 arată pe țărăanii unguri ca provocatori ai mișcării, aceea din 1785 nu este datorită de cît celor de naționalitate romîna

Cea de pe urmă revoluție a Romînilor din Transilvania contra constituției neomenesti a acestei țeri, care osîndea pe poporul cel mai numeros a fi robul unei minorități privilegiate, avu loc in 1848. Fără a intra in amănunțimi asupra mersului acestei întemplări, cari nu'și pot avea locul aicea, ne vom mărgini a observa că această revoluție nu fu de cît urmarea neapărată a celei din 1785. Atunci Romîni scăpară de robie; in 1848 ei ținteau mai sus, vroiau să dobîndească și drepturi. Dorințele lor incepeau a fi indeplinite, cînd veni răsboiul din 1866 intre Prusia și Austria, in care aceasta de pe urmă fiind cu totul sfărămată, fu silită să primească condițiile pe cari Ungurii i le impuseră, anume cunoscutul dualism austro-maghiar, jertfindu-se Ungurilor Transilvania, pe pe care aceștia o incorporară in statul lor.

De atunci suferințele Romînilor au reinceput a se ascuți pe zi ce merge. Ei cer cu stăruință autonomia țării lor, in care n'ar întirzia a deveni elementul conducător, ca unii ce sunt cei mai numeroși. Ungurii răspund la aceste revendicări prin măsuri tot mai arbitrare, care au de țintă maghiarisarea țerei. In acest moment chiar situația este din cele mai incordate, și ar fi de ajuns o scîntee pentru a aprinde pojarul. Altă dată Romîni, cari nu aveau încă con-

știința naționalității lor, reclamau numai cît dreptul de a trăi; astăzi ei nu se mulțămesc numai cît cu viața fizică; le mai trebuie și cea morală și intelectuală, fără de care un popor nu este de cît o turmă. Cînd îi vedem luptînd atît de crâncen în trecut pentru a mîntui existența lor curat materială, vor sta ei oare la gînduri cînd este vorba de a apăra bunurile cele mai înalte de care este dat omului a se bucura pe pămînt?

Cu toate acestea nouă ne pare invederat că Ungurii au de ocrotit împreună cu Romîni interese comune, anume apărarea naționalităților lor deosebite de valul neconținut crescător al slavismului. Dar Ungurii sunt o națiune asiatică, în care nu mintea și inteligența înfrînează patima, ci sunt dominate de dînsa. Cum s'ar putea ei hotări a primi drept aliați pe acei ce le fuseră robi? Ura de moarte pe care o hrănesc ei pentru Romîni, resplătită de aceștia prin o simțire de acelaș fel, nu'și va găsi sfîrșitul de cît în stingerea uneia din aceste două rase, fapt nenorocit și pentru unii și pentru alții, dar fatal ca toate faptele istoriei omenești.

Dacă am expus cu oare care amănunțimi starea politică a Romînilor din Transilvania, aceasta am făcut-o numai cît fiind că din espunerea ei reese una din dovezile cele mai puternice pentru stăruința Romînilor în Dacia, începînd de la colonizare.

Intr'adevăr am găsit că Romîni se bucurau în vremile mai vechi de drepturi pe care ei le au pierdut în urmă. Ast-fel i-am văzut ascultînd de capiî lor particulari, knezii și ocărmuiți în ținuturile lor de cătră niște seniori teritoriali, voievozii. Ei posedau apoi un drept obicinuelnic care regula nu numai cît legăturile lor dintre dînșii, dar încă și acele cu fiscul sau cu proprietarii. Romîni posedau o nobilime numeroasă și puternică care se punea adese ori în grevă contra autori-

tății regești și pe care regele căuta să o câștige prin donațiuni însemnate. În sfârșit Romîinii atît nobili cît și de rînd luau parte la adunările țarei sau la acele ținutale ca factori politici; ei erau însărcinați în mare parte cu apărarea granițelor țarei, asemenea cu Sașii și Secuții și se bucurau în acest cas de scutiri însemnate, care 'i puneau pe un picior deopotrivă ca popoarele cuceritoare.

Toate aceste drepturi, a căror însemnătate n'are nevoie de a fi pusă în lumină, dispar cu timpul. Elementul principal, care alcătuiă cea mai puternică apărare a drepturilor Romînilor, nobilimea lor, trecu pe nesimțite la poporul domnitor și deveni maghiară. Knezii parte se suie în rîndurile acestei nobilimi și se ungarizază, ear parte se cobor în condiția țăranilor. Aceștia devin prin o evoluțiune firească șerbii proprietarilor împreună cu țăranii unguri pe care 'i absorb în sinul lor. Clasa superioară a societății, în care elementul maghiar era cel mai numeros, dă precumpenirea acestui element și schimbă pe toți nobilii în Maghiari; clasa de jos, unde predomineau Romîinii, inriurește la rîndul ei pe țăranii unguri pentru ai preface în Romîni. După cît-va timp se găsesc în Transilvania în loc de doue clase cu interese opuse, doue națiuni, care adaugă cătră ura izvorită din protivnicia intereselor acea care decurge din deosebirea raselor. Apăsarea devine din zi în zi mai crudă, mai neomenească și împinge pe apăsați la rescoale. Singele curge, pojarele aprind pe mormintele morților lugubrele lor flacăre și ura se coboară tot mai adînc în inimile dușmane; ea trece pentru a zice astfel în sînge și devine instinctivă, ereditară.

Această singură expunere ajunge pentru a resturna din temelie teoria lui Rösler. Căci cum ar fi cu putință, admițându-se că Romîinii să se fi introdus în Transilvania pe nesimțite, ca popor nomad, *să aflăm pe acest popor la începutul vieții sale în Transilvania bucurându-se de drepturi însemnate, pe care le perde în urmă?*

Firea lucrurilor cere din potrivă ca un popor nomad, cînd se aşază într'o țară, să fie *la început* foarte reu tratat și să nu ajungă de cît cu timpul a'și imbunătăți soarta, dobîndind la urmă chiar și oare care drepturi. Ast fel este cunoscut că Țiganiii fură reduși in robie in toate țerile unde ei se intinseră. Evreii fură in tot timpul veacului de mijloc in o stare din cele mai ticăloase și a trebuit să vină veacul nostru de lumini și de civilisație pentru ca ei să fie primiți, in sanctuarul popoarelor europene.

Posițiunile privilegiate a le coloniilor germane și ale Secuilor din Transilvania sunt uşoare de înțeles. Aceste popoare se aşază-ră in țară ca corpuri constituite, cărora trebuia d'înainte să li se asigure oare care drepturi, pentru a le atrage in aceste părți. Oare așa se expune și imigrarea Romînilor, ca acea a unor colonii chemate de regii ungurești, cărora aceștia ar fi asigurat drepturi și privilegii? Nici de cît. Romîinii sunt arătați ca un popor de păstori care s'ar fi strecurat in țară după chipul Țiganilor. In acest caz însă cum să se explice drepturile de care ei se bucură de la cea d'întăi infătoșare a lor in Transilvania?

Din protivă dacă admitem că Romîinii a fost *supuși* de Unguri, esplicarea stricării condițiunei lor devine din cele mai firești. Un popor supus poate păstra in primele timpuri câte-va din drepturile sale pe care lăcomia stăpînilor sei le răpește mai tîrziu. Une-ori chiar cuceritorii au interes a nu face să se simtă de la început chiar toată greutatea jugului pe care 'l impun poporului supus, in scopul tocmai de a' face mai ușor de primit. Mai tîrziu cînd elementul domnitor a prins rădăcini in țară, el aruncă masca și devine in fie ce zi mai nesățios, mai lacom. Eată tocmai cea ce s'a intimplat cu Romîinii. Cît timp Ungurii avură inaintea lor o nobilime romîină puternică și nesupusă, ei se siliră a o atrage cătră dînșii, oferindu'i ca mulțămită perspectiva de a o face

să trăiască tot mai deplin din munca și sudoarea țăranului. După ce ei absorbiră această nobilime, singura pedecă ce se opunea curentului omnipotenței lor, aceasta nu mai cunosc nici un frâu, nici o margine.

Apoi am văzut că Românii au protestat în toate timpurile în contra apăsării lor, invocând o stare anterioară, în care ei se bucurau de bunuri ce le fusese răpite în urmă. Ei cer chiar de la începutul rescoalelor lor și urmează înainte până în cele de pe urmă timpuri a se referi la prerogativele și libertățile pe care le posedase în epocile de mai înainte. *Revoluțiunile lor nu au deci de scop de a dobîndi drepturi noue, dar de a restabili o stare de lucruri care exista altă dată.* Ast fel îi vedem în actul din 1437 invocând libertățile concedate lor de către sfântul Ștefan și succesorii sei.

Un popor nu poate avea nerușinarea de a cere ca ale sale niște drepturi pe care nu le ar fi avut nici odată și singur faptul că videm pe Romîni pretinzînd la niște asemenea drepturi, dovedește indestul că ei a trebuit să le posedă într'un timp anterior. Aceste pretenții au fără îndoială drept basă o tradiție, o amintire păstrată din tată în fiu, care transmisă din generație în generație conștiința dreptului vătămat și 'i dădu acea putere invietoare care apropie trecutul de prezent și face, pentru a zice ast fel, actuale suferințele și nedreptățile timpului trecut. Conștiința dreptului încălcat a existat totdeauna la Romîni; ei nu cer ca o pomană niște lucruri pe care nu le ar fi avut, ci revendică o pozițiune pe care totdeauna au privit-o ca cuveninduli-se de drept.

Eată în ce constă dreptul istoric pe care Românii își întemeiază pretențiile lor la o tratare alta de cît aceea ce o primesc din partea Ungurilor. Nu este numai cît faptul brut a unei vechimi mai mari pe pămîntul ce astăzi se stăpânește de Unguri. Este că această vechime era încunjurată de drepturi pe care însuși cucerirea le respectase. Popoarele însă propășind, deschizînd tot mai mult mintea lor la lumină, i-

nima lor cătră simțimentele omenești, soarta unui popor supus nu poate după rațiune să se schimbe tot in mai ră cu cît trece timpul, și dacă o asemenea stare de lucruri fința in Transilvania in niște vremuri barbare și crude, a venit timpul ca ea să inceteze, ca triumful rațiunei și a omeniei să ajungă predominant.

VII

TOPONIMIA.

Un argument și din cele mai hotăritoare pe care protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia cred a'l putea invoca in favoarea tesei lor, ar fi acel al lipsei, in țările locuite astăzi de Romîni, a unor numiri geografice de obârșie romană sau dacă. Intr'adevăr se intimpină, și nu fără cuvânt, că dacă Romîni ar fi locuit in Dacia fără intrerumpere, această țară ar fi trebuit să păstreze urmele unui asemenea fapt; căci un popor lasă in totdeauna intipărirea individualității sale pe locurile care au dat adăpostire traiului seu. Dacă deci Romîni n'ar fi părăsit cu totul Dacia, la inceputul năvălirei barbare, s'ar regăsi in numirile geografice a le țărilor astăzi locuite de ei, termini de obârșie romană sau dacă, cea ce nu are loc. Toate țările care au fost supuse stăpînirii romane au pastrat, pentru a zice ast fel, pecetea romanisărei lor in denumirile geografice. Dacă Dacia face singură excepție de la o asemenea regulă, aceasta s'a intîmplat numai din pricină că este mai singura țară care a fost cu totul părăsită de Romani. De aceea și toate numirile geografice ce se află in vechea Dacie sunt de obârșie slavă, maghiară sau germană; terminii latini sau daci au fost cu toții perduți, pentru că Dacia nu au păstrat pe nici unul din copii sei, care să'i transmită posterității ¹⁾.

¹⁾ Rösler, Rom. Stud. p. 129. *Hunfalvy*, din Rumänen und ihre Ansprüche, p. 39.